

Національний банк України
Українська академія банківської справи
Кафедра державно-правових дисциплін

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Словник термінів

Для студентів 3-6 курсів
спеціальності “Правознавство”
всіх форм навчання

Суми
УАБС
2004

УДК 349.6

E45

Рекомендовано до видання методичною радою Української академії банківської справи, протокол № 8 від 02.07.2003 р.

Розглянуто та схвалено на засіданні кафедри державно-правових дисциплін, протокол № 10 від 18.06.2003 р.

Укладач

В.М. Завгородня

Рецензент

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права НЮАУ

В.А. Козак

Відповідальний за випуск

кандидат історичних наук, доцент

А.О. Ткаченко

E45 **Екологічне право України:** Словник термінів / Уклад. В.М. Завгородня. – Суми: УАБС, 2004. – 116 с.

Словник містить тлумачення близько 180 базових еколого-правових понять, вивчення яких передбачено навчальними програмами з екологічного і земельного права.

Призначений для студентів 3-6 курсів спеціальності “Правознавство” всіх форм навчання.

УДК 349.6

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
СЛОВНИК ТЕРМІНІВ.....	5
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	111
АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК.....	112

ВСТУП

Вивчення екологічного права передбачає необхідність глибокого засвоєння термінів і понять, якими оперує навчальна дисципліна. Категоріальний апарат екологічного права характеризується значною складністю і вираженою специфікою в порівнянні з понятійним арсеналом інших галузевих юридичних наук. Зазначена специфіка визначається, перш за все, тим, що більшість юридичних еколого-правових понять пов'язані з економічними, техніко-інженерними категоріями, термінами природничих наук тощо.

Видання має на меті надати студентам допомогу в освоєнні термінологічної бази навчальної дисципліни, коротко й доступно викласти відповіді на широке коло питань, що охоплюють різноманітні сфери екології, права, а також суміжних з ними галузей знань, продемонструвати об'єктивні і суб'єктивні можливості права при вирішенні глобальних, національних та регіональних екологічних проблем у сучасних умовах.

Словник включає близько 180 базових еколого-правових понять, вивчення яких передбачено навчальними програмами з курсів “Екологічне право України” та “Земельне право України” для студентів денної та заочної форм навчання. Формальним критерієм відбору термінів стало використання їх в екологічному законодавстві. Проте ми не обмежилися таким підходом, а спробували сконцентрувати увагу на найбільш актуальних сучасних проблемах науки екологічного права та перспективах правового регулювання екологічних правовідносин.

Статті словника мають форму коротких дефініцій, проте найбільш важливі та складні для вивчення поняття розкриваються більш детально, супроводжуються необхідними коментарями та викладом норм чинного законодавства.

Правовою основою словника стали положення Конституції України, Законів України “Про охорону навколишнього природного середовища”, “Про екологічну експертизу”, “Про природно-заповідний фонд України”, “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку”, “Про рослинний світ”, “Про тваринний світ”, “Про охорону атмосферного повітря”, Земельного, Водного, Лісового кодексів, Кодексу України про надра, інших законодавчих актів. У необхідних випадках посилання на нормативні документи даються в статтях словника, що дає можливість використовувати посібник як довідкову базу з екологічного та земельного законодавства України.

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ

А

Аварія – небезпечна подія техногенного характеру, яка спричинила загибель людей чи створює на об'єкті або території загрозу життю та здоров'ю людей і призводить до руйнування будівель, споруд, обладнання і транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдає шкоди довкіллю.

Агролісотехнічна меліорація земель – вид меліорації земель, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення докорінного поліпшення земель шляхом використання ґрунтозахисних, стокорегулюючих та інших властивостей захисних лісових насаджень. З цією метою формуються такі поліфункціональні лісомеліоративні системи, як:

- площинні (протиерозійні) захисні лісонасадження, що забезпечують захист земель від ерозії, а водних об'єктів від виснаження та замулення шляхом заліснення ярів, балок, крутосхилів, пісків та інших деградованих земель, а також прибережних захисних смуг і водоохоронних зон річок та інших водойм;
- лінійні (полезахисні) лісонасадження, що забезпечують захист від вітрової і водної ерозій та поліпшення ґрунтово-кліматичних умов сільськогосподарських угідь шляхом створення полезахисних і стокорегулюючих лісосмуг.

Агротехнічна меліорація земель – вид меліорації земель, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на збільшення потужності та поліпшення агрофізичних властивостей кореневмісного шару ґрунтів. З цією метою здійснюються такі заходи, як плантажна оранка, глибоке меліоративне розпушення, щілювання, кротовий аераційний дренаж, піскування, глинування тощо.

Агрохімікати – органічні, мінеральні і бактеріальні добрива, хімічні меліоранти, регулятори росту рослин та інші речовини, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів, урожайності сільськогосподарських культур і поліпшення якості рослинницької продукції.

Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства знаходить свій прояв у адміністративних стягненнях, застосовується з метою виховання особи, що вчинила адміністративне правопорушення, в дусі додержання законів, а також попередження нових правопорушень, як самим правопорушником, так і іншими особами; настає за екологічних адміністративних правопорушень.

Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення має надвідомчий характер і застосовується спеціально уповноважени-

ми органами: судом, органами державної санітарно-епідеміологічної служби, органами Державного комітету України по земельних ресурсах, Державного комітету лісового господарства України, органами водного господарства України та іншими.

У Кодексі України про адміністративні правопорушення є спеціальна глава “Адміністративні правопорушення в галузі охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам’яток історії та культури”, яка містить перелік адміністративних правопорушень у сфері екології. Так, з метою охорони земель встановлюється адміністративна відповідальність за псування й забруднення сільськогосподарських та інших земель; порушення правил використання земель; самовільне зайняття земельної ділянки; самовільне відхилення від проектів внутрігосподарського землеустрою; знищення межових знаків тощо. У сфері користування надрами адміністративну відповідальність тягнуть порушення вимог щодо охорони надр; порушення правил і вимог проведення робіт з геологічного вивчення надр. У галузі водокористування – порушення правил охорони водних ресурсів; порушення вимог щодо охорони територіальних і внутрішніх морських вод від забруднення і засмічення; порушення правил водокористування; пошкодження водогосподарських споруд і пристроїв, порушення правил їх експлуатації; невиконання обов’язків щодо реєстрації в судових документах операцій зі шкідливими речовинами і сумішами. В КУпАП передбачені також екологічні правопорушення, що посягають на встановлений порядок лісокористування і охорони лісових ресурсів, іншої нелісової рослинності, на забезпечення охорони та раціонального використання атмосферного повітря, тваринного світу, територій та об’єктів природно-заповідного фонду.

На захист екологічної безпеки та здоров’я населення спрямована адміністративна відповідальність за порушення правил складування, зберігання, розміщення, транспортування, утилізації, ліквідації та використання відходів; порушення правил ведення первинного обліку й здійснення контролю за операціями поводження з відходами або неподання чи подання звітності щодо утворення, використання, знешкодження та видалення відходів; виробництво продукції з відходів чи з їх використанням без відповідної нормативно-технічної та технологічної документації; приховування, перекручення або відмова від надання повної та достовірної інформації за запитами посадових осіб і зверненнями громадян та їх об’єднань щодо безпеки утворення відходів і поводження з ними тощо.

До осіб, винних у вчиненні адміністративних екологоправопорушень, застосовуються такі стягнення: штраф, безоплатне вилучення

незаконно добутих у природі ресурсів та виготовленої з них продукції, позбавлення права займатися певними видами діяльності (наприклад, позбавлення права полювання), конфіскація знарядь і засобів правопорушення.

Адміністративна відповідальність юридичних осіб за порушення екологічного законодавства передбачена спеціальними законодавчими актами. Наприклад, за порушення законодавства про виключну (морську) економічну зону України юридичні особи несуть відповідальність, встановлену статтями 22-26 Закону України “Про виключну (морську) економічну зону України”.

Діяльність підприємств та інших суб’єктів господарювання, що здійснюється з порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, може бути:

- обмежена – на певний період (до виконання необхідних природоохоронних заходів) встановлюються зменшені обсяги викидів і скидів забруднюючих речовин та розміщення відходів у цілому по підприємству чи по окремих його цехах (дільницях) і одиницях обладнання;
- тимчасово заборонена (зупинена) – до виконання необхідних природоохоронних заходів зупиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання;
- припинена – повністю припиняється експлуатація підприємства чи окремих його цехів (дільниць) і одиниць обладнання.

При тимчасовій забороні (зупиненні) чи припиненні діяльності підприємств забороняються всі викиди і скиди забруднюючих речовин і розміщення відходів по підприємствах у цілому чи окремих їхніх цехах (дільницях) і одиницях обладнання.

Рішення про застосування названих санкцій приймають у межах своєї компетенції Кабінет Міністрів України, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, місцеві органи державної виконавчої влади, Міністерство екології та природних ресурсів України, його органи на місцях, органи державного санітарно-епідеміологічного нагляду, інші спеціально уповноважені державні органи та органи місцевого самоврядування.

Атмосферне повітря – природний ресурс, що охороняється законом, життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами житлових, виробничих та інших приміщень. Основними складовими атмосферного повітря є азот, кисень і вуглекислий газ.

Стан атмосфери забезпечує існування і нормальне функціонування всіх форм життя на Землі, включаючи й людське суспільство. Зміна

цього складу або насичення атмосфери великою кількістю інших газів може спричинити невідворотні екологічно шкідливі наслідки. Так, збільшення останнім часом вмісту в атмосфері двоокису вуглецю привело до початку глобального потепління клімату.

Особливу роль в атмосфері відіграє озоновий шар, який запобігає шкідливому впливові на нашу планету ультрафіолетового випромінювання Сонця. Тому застосування речовин, що руйнують озоновий шар, обмежується міжнародними конвенціями і національним законодавством.

Основними видами шкідливого впливу на атмосферне повітря є викиди промислових підприємств, інших об'єктів, а також шкідливі фізичні впливи (шум, вібрація тощо).

Атмосферне повітря охороняється Законом України “Про охорону атмосферного повітря” від 21 червня 2001 р. Цей закон спрямований на збереження та відновлення природного стану атмосферного повітря, створення сприятливих умов для життєдіяльності, забезпечення екологічної безпеки та запобігання шкідливому впливу атмосферного повітря на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Він визначає правові і організаційні основи та екологічні вимоги в галузі охорони атмосферного повітря.

У законі даються визначення основних понять, встановлюється система і компетенція органів управління в цій сфері, визначаються положення щодо стандартизації й нормування в галузі охорони атмосферного повітря, організаційні заходи щодо його охорони, відповідальність за порушення законодавства про атмосферне повітря.

Аудит екологічний – форма процедури обліку екологічних факторів при реалізації нових проектних та інших рішень. Це з'ясування екологічного стану об'єкта, як правило, нерухомості, або якого-небудь виду діяльності з метою виявлення наявних або потенційних екологічних ризиків, відповідності чи невідповідності діяльності вимогам екологічного законодавства.

Застосування аудиторських перевірок в галузі охорони навколишнього природного середовища почалося з 70-х років. у США головним чином хімічними компаніями з метою дотримання нормативів по охороні навколишнього природного середовища. В 1989 р. Міжнародна торгова палата (ІСС) розробила схвалену в усьому світі Концепцію екологічних аудиторських перевірок, з 1992 р. ряд документів з питань екологічного аудиту приймається в рамках Європейського Союзу. В Україні екологічний аудит поки що не знайшов належного застосування і не здобув відповідного правового оформлення.

У проєкті Закону України “Про екологічний аудит” його визначено як різновид аудиторської діяльності, що здійснюється в інтересах суб’єктів господарювання і держави й пов’язана з перевіркою діяльності суб’єктів господарювання з метою встановлення відповідності їх роботи вимогам екологічної безпеки, забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів, отримання достовірної інформації про виробничу діяльність об’єкта аудиту та формування на її основі аудиторського висновку про його екологічний стан, підвищення конкурентоспроможності та інвестиційної привабливості об’єкта аудиту в результаті здійсненої перевірки.

Згідно з проєктом екологічний аудит має проводитися: щодо екологічно небезпечних об’єктів і підприємств; військових, оборонних та інших об’єктів, що становлять державну таємницю та які мають значний негативний вплив на стан довкілля або потенційно здатні негативно впливати на його стан та здоров’я населення; у разі приватизації юридичних осіб або банкрутства юридичних чи фізичних осіб, які здійснюють екологічно небезпечні види діяльності; при проведенні екологічного страхування з метою визначення ставок чи розмірів страхових платежів і/або відшкодування збитків, заподіяних порушенням вимог екологічного законодавства; при наданні підприємствам, незалежно від форми власності, безповоротної допомоги з державних екологічних фондів для здійснення діяльності, пов’язаної з ліквідацією наслідків аварій і стихійних лих та в інших встановлених законодавством випадках.

Екологічний аудит може проводитися з метою оцінки стану діяльності підприємства або громадянина-підприємця по охороні навколишнього природного середовища і раціонального використання природних ресурсів; виявлення ступеня деградації об’єкта навколишнього природного середовища; визначення ділянок забрудненого довкілля, видів і масштабів забруднення; виявлення і оцінки обладнання та технологій, пов’язаних з охороною навколишнього середовища на об’єкті; оцінки впливу навколишнього середовища на стан здоров’я працівників; виявлення потреб в додатковій екологічно значущій інформації.

Б

Безпека екологічна – такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров’я людей, що гарантується здійсненням широкого комплексу економічних, технічних, організаційних, правових та інших заходів.

Екологічна безпека є однією зі складових національної безпеки України. Відповідно до ст. 16 Конституції України забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави.

Навколишнє природне середовище вважається безпечним, коли його стан відповідає встановленим у законодавстві критеріям, стандартам, лімітам і нормативам, які стосуються його чистоти, невиснаженості, екологічної стійкості, санітарних вимог, видового різноманіття, здатності задовольняти потреби та інтереси людей.

До основних напрямів у галузі забезпечення екологічної безпеки належать боротьба із забрудненням довкілля за рахунок підвищення безпеки технологій, пов'язаних із захороненням та утилізацією токсичних промислових і побутових відходів; створення екологічно чистих технологій; боротьба з радіоактивним забрудненням; раціональне використання і відновлення природних ресурсів.

Екологічна безпека за територіальним критерієм поділяється на глобальну (міжнародну); національну (державну); регіональну; місцеву; екологічну безпеку окремих об'єктів. Залежно від екологічно небезпечних видів діяльності розрізняють технічну, хімічну, токсичну, біологічну, радіаційну, ядерну, безпеку транспортних засобів тощо.

Біологічне (біотичне) різноманіття – сукупність усіх видів рослин, тварин і мікроорганізмів, їх угруповань та екосистем у межах території України, її територіальних та внутрішніх морських вод, виключної (морської) економічної зони та континентального шельфу. Біологічне різноманіття складається з видового, популяційного, ценотичного, генетичного різноманіття. Невід'ємним елементом біологічного різноманіття є людина, яка поза ним існувати не може.

Біологічно активна харчова добавка – спеціальний харчовий продукт, призначений для вживання або введення в межах фізіологічних норм до раціонів харчування чи харчових продуктів з метою надання їм дієтичних, оздоровчих, профілактичних властивостей для забезпечення нормальних та відновлення порушених функцій організму людини. Перелік харчових добавок, дозволених до використання в Україні, затверджується Кабінетом Міністрів України.

Біосферні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи міжнародного значення, що створюються з метою збереження в природному стані найбільш типових природних комплексів біосфери, здійснення фонового екологічного моніторингу, вивчення на-

вколишнього природного середовища, його змін під дією антропогенних факторів.

Біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду інших категорій та інших земель і належать до всесвітньої глобальної мережі біосферних заповідників. Глобальна мережа біосферних заповідників створена під егідою ЮНЕСКО за участю більш як 110 країн, 70 з яких (в тому числі й Україна) виділили частку своїх територій (акваторій) для створення біосферних заповідників і включення їх до мережі. Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша діяльність біосферних заповідників здійснюються з урахуванням міжнародних програм.

Для біосферних заповідників установлюється диференційований режим охорони, відтворення та використання природних комплексів згідно з функціональним зонуванням:

- заповідна зона – включає території, призначені для збереження і відновлення найбільш цінних природних та мінімально порушених антропогенними факторами природних комплексів, генофонду рослинного і тваринного світу; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- буферна зона – включає території, виділені з метою запобігання негативного впливу на заповідну зону господарської діяльності на прилеглих територіях; її режим визначається відповідно до вимог, встановлених для охоронних зон природних заповідників;
- зона антропогенних ландшафтів – включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності.

У межах території біосферних заповідників можуть виділятися зони регульованого заповідного режиму, до складу яких включаються регіональні ландшафтні парки, заказники, заповідні урочища з додержанням встановлених вимог щодо їх охорони.

Ботанічні сади – об'єкти, які належать до природно-заповідного фонду України і створюються з метою збереження, вивчення, акліматизації, розмноження в спеціально створених умовах та ефективного господарського використання рідкісних і типових видів місцевої і світової флори шляхом створення, поповнення та збереження ботанічних колекцій, ведення наукової, навчальної та освітньої роботи.

Можуть створюватися ботанічні сади як загальнодержавного, так і місцевого значення. Ботанічні сади загальнодержавного значення є науково-дослідними природоохоронними установами. Ботанічним са-

дам місцевого значення у встановленому порядку може бути надано статус науково-дослідної установи.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами, що надаються ботанічним садам, вилучаються з господарського використання.

У межах ботанічних садів для забезпечення необхідного режиму охорони та ефективного використання можуть бути виділені зони:

- експозиційна – її відвідування дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією ботанічного саду;
- наукова – до складу зони входять колекції, експериментальні ділянки тощо, на її відвідування мають право лише співробітники ботанічного саду у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків, а також спеціалісти інших установ з дозволу адміністрації саду;
- заповідна – її відвідування забороняється, крім випадків, коли воно пов'язано з проведенням наукових спостережень;
- адміністративно-господарська.

На території ботанічних садів забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню колекцій флори.

В

Види використання лісових ресурсів – перелік дозволених законодавством дій лісокористувачів. Використання лісових ресурсів здійснюється в порядку загального і спеціального використання.

У порядку загального використання лісових ресурсів громадяни мають право вільно перебувати в лісах, безкоштовно збирати для власного споживання дикорослі трав'яні рослини, квіти, ягоди, горіхи, інші плоди, гриби, крім випадків, передбачених законодавчими актами.

Спеціальне використання лісових ресурсів здійснюється за плату, в межах земельних ділянок лісового фонду, наданих для цього у користування, на підставі спеціального дозволу – лісорубного квитка (ордера) або лісового квитка.

Залежно від мети спеціальне використання лісових ресурсів поділяється на такі види:

- заготівля деревини під час рубок головного користування;
- заготівля живиці;
- заготівля другорядних лісових матеріалів (пень, луб, кора, деревна зелень тощо);
- побічні лісові користування (сінокосіння, випасання худоби, розміщення пасік, заготівля деревних соків, збирання і заготівля дико-

рослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерету).

Види використання тваринного світу – перелік дозволених законодавством дій користувачів тваринним світом.

Залежно від спрямованості, мети експлуатації об'єктів тваринного світу виділяються наступні види використання тваринного світу:

- мисливство;
- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин;
- використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях;
- використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо;
- використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності;
- добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі.

Крім того, розрізняють загальне та спеціальне використання тваринного світу.

Громадянам гарантується право безоплатного загального використання об'єктів тваринного світу для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних тощо). Загальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється без вилучення об'єктів тваринного світу з природного середовища (за винятком любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування в межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову). У порядку загального використання об'єктів тваринного світу здійснюється використання корисних властивостей життєдіяльності тварин – природних санітарів середовища, запилювачів рослин тощо, а також використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних, естетичних та інших цілях, не заборонених законом.

Під час здійснення загального використання об'єктів тваринного світу забороняється знищення тварин, руйнування їхнього житла та інших споруд (нір, хаток, лігв, гнізд, мурашників, бобрових загат тощо), порушення середовища існування тварин і погіршення умов їх розмноження.

До спеціального використання об'єктів тваринного світу належать усі види використання тваринного світу (за винятком передбачених законодавством випадків безоплатного любительського і спортивного рибальства у водних об'єктах загального користування), що

здійснюються з їх вилученням (добуванням, збиранням тощо) із природного середовища. Спеціальне використання об'єктів тваринного світу здійснюється на підставі дозволу і, як правило, вимагає сплати збору. Спеціальне використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (якщо це не пов'язано з отриманням прибутку), з метою відтворення тваринного світу, порятунку диких тварин, які зазнають лиха, регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і відвернення заповідання шкоди природному середовищу, господарській та іншій діяльності, а також регулювання чисельності хижих і шкідливих тварин у порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється без справляння збору.

Види водокористування – перелік дозволених законодавством дій водокористувачів. Залежно від мети використання виділяють:

- користування водними об'єктами для питних і побутових потреб населення з метою забезпечення населення водою питної якості та для інших побутових і господарських потреб;
- використання водних об'єктів, які віднесені до категорії лікувальних і включені до затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 грудня 1996 р. Переліку водних об'єктів, що належать до категорії лікувальних;
- користування водними об'єктами для потреб сільського і лісового господарств;
- спеціальне водокористування для потреб промисловості і гідроенергетики;
- використання вод для потреб водного транспорту здійснюється на судноплавних водних об'єктах, у внутрішніх та територіальних морських водах;
- використання водних об'єктів для потреб рибного та мисливського господарств.

Залежно від підстав виникнення та технічних умов водокористування поділяється на загальне і спеціальне.

Загальне водокористування здійснюється громадянами для задоволення їх потреб (купання, плавання на човнах, любительське і спортивне рибальство, водопій тварин, забір води з водних об'єктів без застосування споруд або технічних пристроїв та з криниць) безкоштовно, без закріплення водних об'єктів за окремими особами та без надання відповідних дозволів.

Спеціальне водокористування – це забір води з водних об'єктів із застосуванням споруд або технічних пристроїв, використання води та скидання забруднюючих речовин у водні об'єкти, включаючи забір

води та скидання забруднюючих речовин із зворотними водами із застосуванням каналів.

Види користування надрами – перелік дозволених гірничим законодавством дій користувачів надр. Надра надаються у користування для:

- геологічного вивчення, в тому числі дослідно-промислової розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення;
- видобування корисних копалин;
- будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, у тому числі споруд для підземного зберігання нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захоронення шкідливих речовин і відходів виробництва, скидання стічних вод;
- створення геологічних територій та об'єктів, що мають важливе наукове, культурне, санітарно-оздоровче значення (наукові полігони, геологічні заповідники, заказники, пам'ятки природи, лікувальні, оздоровчі заклади та ін.);
- задоволення інших потреб.

Виключна (морська) економічна зона України – морські райони, зовні прилеглі до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, що їй належать. Ширина виключної (морської) економічної зони становить до 200 морських миль, відлічених від тих самих вихідних ліній, що і територіальне море України (див. “*територіальне море України*”).

Україна у своїй виключній (морській) економічній зоні має:

- суверенні права щодо розвідки, розробки і збереження природних ресурсів як живих, так і неживих у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, а також з метою управління цими ресурсами і щодо здійснення інших видів діяльності з економічної розвідки та розробки зазначеної зони, у тому числі виробництву енергії шляхом використання води, течій і вітру;
- юрисдикцію щодо створення і використання штучних островів, установок і споруд, здійснення морських наукових досліджень, захисту та збереження морського середовища;
- інші права, передбачені Законом України “Про виключну (морську) економічну зону”, іншими законодавчими актами України та загальноновизнаними нормами міжнародного права.

Україна з метою координації управління живими ресурсами своєї виключної (морської) економічної зони, їх збереження, розвідки і оптимального використання, проведення наукових досліджень, захисту

та збереження морського середовища співробітничає з іншими державами на підставі міжнародних договорів.

У виключній (морській) економічній зоні України усі держави як прибережні, так і ті, що не мають виходу до морів, користуються, за умови дотримання положень законодавства України, а також загальноновизнаних норм міжнародного права, свободою судноплавства і польотів, прокладання підводних кабелів і трубопроводів та іншими правомірними з точки зору міжнародного права видами використання морського простору.

Відстрільна картка – вид спеціального дозволу на здійснення полювання. За відстрільною картою здійснюється полювання на пернату дичину, кроля дикого, зайця-русака, єнотовидного собаку, вовка та лисицю.

Відстрільні картки видаються мисливцям користувачем мисливських угідь із зазначенням у них терміну та місця здійснення полювання з урахуванням лімітів добування мисливських тварин та пропускнуої спроможності мисливських угідь.

Відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями екологічного законодавства – один із видів цивільно-правової відповідальності за екологічні правопорушення і способів захисту довкілля, який полягає в обов'язку осіб, що заподіяли шкоду довкіллю, здоров'ю, майну громадян, внаслідок забруднення навколишнього середовища, пошкодження або знищення природних ресурсів, компенсувати її відповідно до чинного законодавства.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища й погіршення якості природних ресурсів. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

Застосування до порушників заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

В окремих випадках шкода може відшкодуватися в натурі (реальне відшкодування), в інших – і це більш поширено – у грошовій формі. Відшкодування шкоди здійснюється добровільно або за рішенням

суду згідно з таксами і методиками для обчислення розміру шкоди, а за їх відсутності – за фактичними витратами на відновлення порушеного стану навколишнього середовища.

Водний об'єкт – природний або створений штучно елемент довкілля, в якому зосереджуються води (море, річка, озеро, водосховище, ставок, канал, водоносний горизонт).

Усі водні об'єкти на території України становлять її водний фонд. До водного фонду України належать:

- поверхневі води: природні водойми (озера), водотоки (річки, струмки), штучні водойми (водосховища, ставки), канали та інші водні об'єкти;
- підземні води та джерела;
- внутрішні морські води та територіальне море.

Розрізняють водні об'єкти загальнодержавного і місцевого значення. До водних об'єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальне море; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, а також віднесені до категорії лікувальних.

До водних об'єктів місцевого значення належать: поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення; підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

Внутрішні морські води України – це:

- морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України (*див. “територіальне море України”*);
- води портів України, обмежені лінією, що проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря;
- води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі;
- води заток, бухт, губ і лиманів, морів та проток, що історично належать Україні.

На внутрішні морські води повністю поширюється суверенітет України.

Г

Гарантії реалізації екологічних прав – сукупність організаційних, економічних, ідеологічних, правових та інших механізмів, за допомогою яких забезпечується захист та безперешкодне використання громадянами прав у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів.

Відповідно до статті 10 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” екологічні права громадян забезпечуються:

а) проведенням широкомасштабних державних заходів щодо підтримання, відновлення і поліпшення стану навколишнього природного середовища;

б) обов’язком міністерств, відомств, підприємств, установ, організацій здійснювати технічні та інші заходи для запобігання шкідливого впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, виконувати екологічні вимоги при плануванні, розміщенні продуктивних сил, будівництві та експлуатації народногосподарських об’єктів;

в) участю громадських об’єднань та громадян у діяльності щодо охорони навколишнього природного середовища;

г) здійсненням державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

г) компенсацією в установленому порядку шкоди, заподіяної здоров’ю і майну громадян внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

д) невідворотністю відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Діяльність, що перешкоджає здійсненню права громадян на безпечне навколишнє природне середовище та інших їх екологічних прав, підлягає припиненню в порядку, встановленому законодавством України.

Захист екологічних прав громадян є невід’ємною складовою природоохоронної функції держави. Стаття 11 названого закону вказує, що Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Ради, спеціально уповноважені державні органи управління в галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів зобов’язані надавати всебічну допомогу громадянам у здійсненні природоохоронної діяльності, враховувати їхні пропозиції щодо поліпшення стану навколишнього природного середовища та раціонального використання природних

ресурсів, залучати громадян до участі у вирішенні питань охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів. Порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища мають бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України.

Генна інженерія – сукупність прийомів, методів і технологій щодо виділення генів з організму, здійснення маніпуляцій з генами і введення їх до інших організмів.

Геологічне вивчення надр – вид користування надрами, що здійснюється з метою одержання даних про геологічну будову надр, процеси, які відбуваються в них, виявлення і оцінки корисних копалин, вивчення закономірностей їх формування і розміщення, з'ясування гірничотехнічних та інших умов розробки родовищ корисних копалин і використання надр для цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин.

Проведення робіт з геологічного вивчення надр організується і координується Міністерством екології та природних ресурсів на основі державних комплексних або цільових програм, міжгалузевих і галузевих планів, проектів, відповідних норм і правил. Геологічне вивчення надр, передбачене державними програмами, здійснюється, як правило, за рахунок коштів, що відраховуються видобувними підприємствами до державного бюджету за раніше виконані геолого-розвідувальні роботи. В окремих випадках геологічне вивчення надр може виконуватись за рахунок прямих видатків державного та місцевих бюджетів.

Місцеві ради і органи виконавчої влади на місцях сприяють проведенню робіт з геологічного вивчення надр, що виконуються згідно з державними програмами, розробляють та реалізують відповідні територіальні програми.

При геологічному вивченні надр повинні забезпечуватися:

- раціональне і ефективне проведення робіт, пов'язаних з геологічним вивченням надр;
- екологічно безпечний для життя і здоров'я людей стан навколишнього природного середовища;
- повнота вивчення геологічної будови надр, гірничо-технічних, гідрогеологічних та інших умов розробки розвіданих родовищ, будівництва та експлуатації підземних споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;
- достовірність визначення кількості та якості запасів усіх корисних копалин і наявних у них компонентів, геолого-економічна оцінка родовищ корисних копалин;

- ведення робіт методами і способами, які б виключали невиправдані втрати корисних копалин, зниження їх якості, надмірне руйнування ґрунтового покриву та забруднення навколишнього природного середовища;
- розміщення видобутих гірських порід і корисних копалин, яке б виключало їх шкідливий вплив на навколишнє природне середовище і здоров'я населення;
- збереження розвідувальних гірничих виробок і свердловин, які можуть бути використані при розробці родовищ та в інших цілях, і ліквідація у встановленому порядку виробок і свердловин, які не підлягають подальшому використанню.

Роботи щодо геологічного вивчення надр проводяться при обов'язковій державній реєстрації та обліку.

Розвідані родовища передаються для подальшого промислового освоєння. Особи, які відкрили невідоме раніше родовище, що має промислову цінність, або виявили додаткові запаси корисних копалин чи нову мінеральну сировину в раніше відомому родовищі, що істотно підвищують його промислову цінність, визнаються першовідкривачами. Першовідкривачі мають право на винагороду згідно з Положенням про першовідкривачів родовищ корисних копалин, затвердженим Кабінетом Міністрів України.

Гідротехнічна меліорація земель – передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на забезпечення поліпшення земель з несприятливим водним режимом (перезволожених, переосушених тощо), регулювання водного режиму шляхом створення спеціальних гідротехнічних споруд на схилових та інших землях з метою поліпшення водного і повітряного режиму ґрунтів та захисту їх від шкідливої дії води (затоплення, підтоплення, ерозія тощо).

Під час гідротехнічної меліорації земель здійснюються зрошувальні, осушувальні, осушувально-зволожувальні, протиповеневі, протипаводкові, протисельові, протиерозійні та інші меліоративні заходи.

Гірничий відвід – це частина надр, що надається користувачам для промислової розробки родовищ корисних копалин і потреб, не пов'язаних з добуванням корисних копалин. Користування надрами за межами гірничого відводу забороняється.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин загальнодержавного значення, будівництва і експлуатації підземних споруд та інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, надаються Державним комітетом України з нагляду за охороною праці.

Гірничі відводи для розробки родовищ корисних копалин місцевого значення надаються Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами і підлягають реєстрації в органах державного гірничого нагляду.

При наданні гірничих відводів вирішуються питання щодо правильності поділу родовищ корисних копалин на окремі гірничі відводи з метою запобігання залишенню поза гірничими відводами менш цінних ділянок родовищ та непридатних для самостійної розробки, дотримання вимог безпеки під час проведення гірничих і підричних робіт при розробці родовищ корисних копалин та при використанні надр для інших цілей, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, відвернення небезпеки для людей, майна та навколишнього природного середовища.

Групи лісів – спосіб класифікації лісів, який встановлюється Лісовим кодексом України з метою регламентації правового режиму використання лісів.

Ліси України за екологічним і господарським значенням поділяються на першу і другу групи.

До першої групи належать ліси, що виконують переважно природоохоронні функції. Залежно від переваг виконуваних ними функцій ліси першої групи належать до таких категорій захисності:

- водоохоронні (смуги лісів вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, смуги лісів, що захищають нерестовища цінних промислових риб, а також захисні лісові насадження на смугах відводу каналів);
- захисні (ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів вздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища);
- санітарно-гігієнічні та оздоровчі (ліси населених пунктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів і промислових підприємств, ліси першого і другого поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання та ліси зон округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій).

До першої групи належать також ліси на територіях природно-заповідного фонду (заповідники, національні природні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища, регіональні ландшафтні парки, ліси, що мають наукове або історичне значення (включаючи генетичні

резервати), лісоплодові насадження і субальпійські деревні та чагарникові угруповання.

До другої групи належать ліси, що поряд з екологічним мають експлуатаційне значення, і для збереження захисних функцій, безперервності та невиснажливості використання яких встановлюється режим обмеженого лісокористування.

Д

Деградація земель – означає зниження чи втрату біологічної та економічної продуктивності ґрунтів, кількісне або якісне погіршення їхніх властивостей. Основними типами деградації земель є технологічна деградація та ерозія ґрунтів.

Технологічна деградація земель полягає у погіршенні властивостей ґрунтів у результаті надмірних технологічних навантажень при всіх видах землекористування, які руйнують ґрунтовий шар, погіршують його фізичний стан і агрономічні властивості. Така деградація може бути зумовлена низькою культурою землеробства, прорахунками або порушеннями при експлуатації меліоративних систем тощо.

Ерозія ґрунтів полягає у руйнуванні ґрунтового покриву під дією поверхневого стоку і вітру з наступним переміщенням ґрунтового матеріалу. Ерозія ґрунтів спричиняє виснаження ріллі, забруднення водойм, погіршення екологічного стану на значних територіях.

Виділяється водна і вітрова ерозія. Водна – це руйнування ґрунтового покриву під впливом поверхневих водних потоків, що проявляється в площинній і лінійній формі. Площинна ерозія – це змивання поверхневих шарів ґрунту. Лінійна ерозія – це розмивання ґрунтів і порід під ними, що спричиняє утворення ярів. Вітрова ерозія – це вивітрювання, перенесення частини поверхневих шарів вітровими потоками, що призводить до руйнування ґрунтового покриву.

Деградовані землі – землі, на яких в результаті природних або антропогенних факторів відбуваються стійкі негативні процеси зміни стану ґрунтів. Для деградованих земель характерно погіршення і (або) втрата родючого шару, в результаті чого деградовані землі стають непридатними для життєдіяльності рослин і тварин. На площах таких земель погіршується клімат, ландшафт, що негативно впливає на екологічний стан відповідної території.

Відповідно до ч. 1 ст. 171 Земельного кодексу України до деградованих земель належать:

- земельні ділянки, поверхня яких порушена внаслідок землетрусу, зсувів, карстоутворення, повеней, добування корисних копалин тощо;

- земельні ділянки з еродованими, перезволоженими, з підвищеною кислотністю або засоленістю, забрудненими хімічними речовинами ґрунтами та інші.

Деградовані землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним, підлягають консервації. Консервація земель здійснюється шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення. Консервація земель здійснюється за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на підставі договорів з власниками земельних ділянок.

Дендрологічні парки – природно-заповідні об’єкти, що створюються з метою збереження і вивчення у спеціально створених умовах різноманітних видів дерев і чагарників та їх композицій для найбільш ефективного наукового, культурного, рекреаційного та іншого використання.

Дендрологічні парки можуть бути як загальнодержавного, так і місцевого значення. Перші є науково-дослідними природоохоронними установами. Дендрологічним паркам місцевого значення у встановленому порядку може бути надано статус науково-дослідної установи.

Земельні ділянки з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються дендрологічним паркам у порядку, встановленому земельним та природно-заповідним законодавством.

На території дендрологічних парків забороняється діяльність, що не пов’язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню дендрологічних колекцій. На території дендрологічних парків може бути проведено зонування відповідно до вимог, встановлених для ботанічних садів.

Державний водний кадастр – складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів і є систематизованим зведенням відомостей про поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море; обсяги, режим, якість і використання вод (водних об’єктів); водокористувачів (крім вторинних).

До державного водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об’єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод, а саме:

- споруди для акумуляції та регулювання поверхневих і підземних вод;

- споруди для забору та транспортування води;
- споруди для скиду зворотних вод;
- споруди, на яких здійснюється очистка зворотних вод (з оцінкою їх ефективності).

Державний водний кадастр складається з трьох розділів:

- поверхневі води;
- підземні води;
- використання вод.

Державний водний кадастр включає дані державного обліку поверхневих і підземних вод та державного обліку водокористування, які систематизуються за водними об'єктами та їх ділянками, водозбірними басейнами річок та морів, басейнами підземних вод, водогосподарськими ділянками, економічними районами, адміністративно-територіальними одиницями і в цілому в Україні.

Державний водний кадастр ведеться Державним комітетом по водному господарству за розділом “Використання вод” і Міністерством екології та природних ресурсів за розділами “Підземні води” і “Поверхневі води”.

Державний земельний кадастр – це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками та містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристики, розподіл серед власників землі та землекористувачів.

Державний земельний кадастр є основою для ведення кадастрів інших природних ресурсів. Призначенням державного земельного кадастру є забезпечення необхідною інформацією органів державної влади та органів місцевого самоврядування, зацікавлених підприємств, установ і організацій, а також громадян, з метою регулювання земельних відносин, раціонального використання та охорони земель, визначення розміру плати за землю і цінності земель у складі природних ресурсів, контролю за використанням і охороною земель, економічного та екологічного обґрунтування бізнес-планів та проектів землеустрою.

Державний земельний кадастр включає кадастрове зонування, кадастрові зйомки, бонітування ґрунтів, економічну оцінку земель, грошову оцінку та державну реєстрацію земельних ділянок, облік кількості та якості земель.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів – є зведенням відомостей про кількість, якість та інші важливі характеристики всіх природних лікувальних ресурсів, що виявлені та підраховані на території України, а також можливі обсяги, способи і режими їх використання.

До кадастру включаються відомості у формі текстових, цифрових та графічних (картографічних) матеріалів щодо видів (типів) природних лікувальних ресурсів: мінеральні і термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань кліматичними умовами.

Кадастр створюється і ведеться Міністерством охорони здоров'я України.

Державний кадастр природних територій курортів – є зведенням відомостей у текстовій, цифровій та графічній (картографічній) формі про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, кліматичні особливості, види та запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики природних територій курортів, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність.

Відомості про природні території курортів включаються до кадастру за адміністративно-територіальним принципом та за видами природних лікувальних ресурсів, а саме – мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей та озокериту, ропа лиманів та озер, акваторій морів, кліматичних, ландшафтних, екологічних та інших умов.

Кадастр створюється і ведеться Міністерством охорони здоров'я України.

Державний кадастр тваринного світу – систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання, а також інших даних, необхідних для забезпечення охорони і раціонального використання тваринного світу.

Державний кадастр тваринного світу ведеться на всій території України, її континентальному шельфі та у виключній (морській) економічній зоні. Ведення кадастрових робіт на територіях, що не перебувають під її юрисдикцією, Україна здійснює відповідно до укладених міжнародних договорів.

Державний кадастр тваринного світу ведеться за окремими видами (групами видів) тварин із застосуванням єдиних, установлених для

кожної конкретної групи методології та уніфікованих форм звітної кадастрової документації.

Ведення державного кадастру тваринного світу передбачає виконання таких кадастрових робіт:

- визначення конкретних територій (акваторій), де будуть проводитись кадастрові роботи;
- проведення експедиційних робіт (спостереження і вивчення чисельності, стану та інших характеристик тваринного світу безпосередньо у природному середовищі);
- аналіз даних, одержаних під час проведення експедиційних робіт, а також даних, що містяться у матеріалах державного лісовпорядкування, впорядкування мисливських угідь, державному лісовому, водному та земельному кадастрах, державній та відомчій статистичній звітності, про стан тваринного світу, чисельність і обсяги господарського використання диких тварин;
- оброблення, аналіз, узагальнення отриманої інформації та видання державного кадастру тваринного світу.

Організація ведення державного кадастру тваринного світу, координація діяльності, пов'язаної з виконанням кадастрових робіт, а також державний контроль за якістю і вірогідністю даних, що включаються до кадастру, здійснюються Міністерством екології та природних ресурсів України природи та його органами на місцях.

Державний лісовий кадастр – включає систему відомостей про правовий режим лісового фонду, розподіл його між користувачами, поділ лісів за групами та віднесення їх до категорій захисності, інші дані, що характеризують кількісний, якісний стан та економічну оцінку лісового фонду.

Державний облік лісів і державний лісовий кадастр ведуться з метою забезпечення ефективної організації охорони і захисту лісів, раціонального використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді.

Державний облік лісів і державний лісовий кадастр ведеться державними органами лісового господарства за єдиною для усіх лісів системою за рахунок державного бюджету.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду – є системою необхідних і достовірних відомостей про природні, наукові, правові та інші характеристики територій та об'єктів, що входять до складу природно-заповідного фонду.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду ведеться з метою оцінки складу та перспектив розвитку природно-заповідного фонду, стану територій та об'єктів, що входять до нього, організації їх охорони й ефективного використання, планування наукових досліджень, а також забезпечення державних органів, зацікавлених підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для вирішення питань соціально-економічного розвитку, розміщення продуктивних сил та в інших цілях, передбачених законодавством України.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду містить відомості про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні і якісні характеристики цих територій та об'єктів, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну й іншу цінність.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду ведеться Міністерством екології та природних ресурсів України та його органами на місцях за рахунок державного бюджету.

Державний фонд надр – включає як ділянки надр, що використовуються, так і ділянки надр, не залучені до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Державний фонд родовищ корисних копалин – є частиною державного фонду надр і включає всі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, із запасами, оціненими як промислові. Усі попередньо оцінені родовища корисних копалин складають резерв цього фонду.

Дисциплінарна відповідальність – один із засобів правового впливу на осіб, які допустили порушення екологічного законодавства у зв'язку з виконанням своїх професійних обов'язків, невиконання чи неналежне виконання екологічних вимог у процесі своєї трудової діяльності. Виражається дисциплінарна відповідальність у застосуванні адміністрацією підприємства, установи, організації або органом, якому вона підпорядкована, дисциплінарних стягнень на винних осіб у випадках та в порядку, передбаченому Кодексом законів про працю, дисциплінарними статутами, положеннями та іншими нормативними актами, в тому числі й локальними актами організацій. Конкретний зміст дисциплінарних правопорушень у сфері екології визначається характером виробництва та колом службових обов'язків працівника. За вчинення дисциплінарного правопорушення згідно з Кодексом законів про працю застосовуються два види стягнень: догана або звільнення з посади. Інші дисциплінарні стягнення можуть застосовуватися

до окремих категорій працівників, чия діяльність урегульована дисциплінарними статутами або іншими спеціальними законодавчими актами. Перевагами дисциплінарної відповідальності є оперативність та простота застосування, однак ефективність її не досить висока через низький рівень практики виявлення дисциплінарних проступків та застосування стягнень.

У разі незадовільного виконання своїх професійних обов'язків крім дисциплінарної відповідальності для працівників можуть настати й інші негативні наслідки. Частина 7 ст. 68 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” вказує, що посадові особи та спеціалісти, винні в порушенні вимог щодо охорони навколишнього природного середовища та використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки за поданням державних органів охорони навколишнього природного середовища, згідно з рішеннями їхніх управлінських органів повністю або частково позбавляються премій за основними результатами господарської діяльності. Порядок позбавлення премій визначається законодавством України.

Добування корисних копалин – один з видів користування надрами, що передбачає вилучення на поверхню землі корисних копалин різними способами (відкрита розробка, буріння свердловин тощо).

Гірничим законодавством встановлюються квоти на добування корисних копалин з метою запобігання негативним демографічним, соціальним та екологічним наслідкам інтенсивного видобутку корисних копалин.

Основні вимоги при розробці родовищ корисних копалин:

- застосування раціональних, екологічно безпечних технологій видобування корисних копалин і вилучення наявних у них компонентів, що мають промислове значення, недопущення наднормативних втрат і погіршення якості корисних копалин, а також вибіркового відпрацювання багатих ділянок родовищ, що призводить до втрат запасів корисних копалин;
- здійснення дорозвідки родовищ корисних копалин та інших геологічних робіт, ведення технічної документації;
- облік стану і руху запасів, втрат і погіршення якості корисних копалин, а також подання до статистичних та інших державних органів встановленої законодавством звітності;
- недопущення псування розроблюваних і сусідніх з ними родовищ корисних копалин в результаті проведення гірничих робіт, а також збереження запасів корисних копалин родовищ, що консервуються;

- складування, збереження та облік корисних копалин, а також відходів виробництва, що містять корисні компоненти і тимчасово не використовуються;
- раціональне використання розкривних порід і відходів виробництва;
- безпечне для людей, майна і навколишнього природного середовища ведення робіт.

Після вироблення запасів корисних копалин, а також у разі, коли за техніко-економічними розрахунками та іншими обґрунтуваннями подальша розробка родовищ чи його частин є недоцільною або неможливою, гірничодобувні об'єкти або ділянки цих об'єктів підлягають ліквідації чи консервації.

У разі повної або часткової ліквідації чи консервації гірничодобувного об'єкта гірничі виробки і свердловини повинні бути приведені у стан, який гарантує безпеку людей, майна і навколишнього природного середовища, а в разі консервації – гарантує також і збереження родовищ, гірничих виробок та свердловин на весь період консервації. У разі ліквідації гірничодобувних об'єктів повинно бути вирішено також питання про можливе використання гірничих виробок і свердловин для інших цілей суспільного виробництва.

На гірничодобувних об'єктах, суміжних з об'єктами, які ліквідуються чи консервуються, повинні бути проведені заходи, що гарантують безпеку гірничих робіт.

Е

Екологізація законодавства – закріплення екологічних вимог у нормативно-правових актах різних галузей законодавства (адміністративного, цивільного, аграрного, податкового та ін.).

Екологізовані норми, тобто норми, що регулюють охорону природних об'єктів, контроль за ними, відповідальність за порушення екологічних вимог тощо, містяться безпосередньо в актах екологічного законодавства. Такі норми можуть включатися й до правових актів, які належать до інших галузей законодавства. Зокрема, Конституція України визначає конституційні основи охорони довкілля (ст. 13, 14, 16, 50, 66); в адміністративному законодавстві закріплені норми про адміністративну відповідальність за порушення екологічного законодавства (гл. 7 КУпАП); розділ 8 Особливої частини КК України передбачає кримінальну відповідальність за злочини проти довкілля; в ст. 11 Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” поряд з іншими, передбачено й екологічні обов'язки фермерських господарств.

Екологічне право – як галузь права – це сукупність правових норм, які регулюють екологічні правовідносини щодо належності, використання, відтворення природних ресурсів у їх нерозривному зв'язку з природним середовищем, охорони навколишнього природного середовища та забезпечення сталого екологічного розвитку в країні та окремих її регіонах.

Екологічне право як наука – система наукових поглядів, правових ідей, концепцій, понять, а також знань закономірностей правового регулювання екологічних правовідносин, які утворюють предмет екологічного права.

Екологія (від грец. oikos – оселя, середовище і logos – вчення) – наука про взаємодію живих організмів, включаючи людину, між собою і середовищем. Термін було введено в науковий обіг німецьким вченим-біологом Ернстом Геккелем у 1966 р. у праці “Загальна морфологія організмів”. Сьогодні екологія – це наукова основа раціонального природокористування і охорони навколишнього середовища; галузь наукових знань про природні і природно-антропогенні системи, принципи управління ними під час природокористування, оздоровлення довкілля. Як розділ соціології існує соціальна екологія, яка вивчає закономірності взаємодії сучасного суспільства з навколишнім середовищем. Крім того, в окремі сфери наукового знання виділилися транспортна екологія, правова екологія тощо.

Економічний механізм природокористування і охорони навколишнього середовища – сукупність передбачених законодавством економічних заходів, що забезпечують охорону навколишнього середовища і раціональне природокористування. До кінця 80-х років охорона навколишнього середовища в СРСР здійснювалася переважно адміністративними методами, заснованими на відносинах влади і підпорядкування. У 1988 р. згідно з постановою Уряду СРСР було проголошено перехід до переважно економічних методів, заснованих на матеріальній зацікавленості. Головним завданням впровадження економічних методів в управління природоохоронною діяльністю є забезпечення узгодженості між суспільними інтересами та інтересами окремих природокористувачів; досягнення певного рівня екологічної безпеки завдяки економічному стимулюванню природоохоронної діяльності суб'єктів природокористування; оптимальне використання фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів на природоохоронні потреби.

Відповідно до ст. 41 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища” економічні заходи забезпечення охорони навколишнього природного середовища:

а) взаємозв’язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

г) встановлення нормативів збору і розмірів зборів за використання природних ресурсів, викиди і скиди забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, на утворення і розміщення відходів та інші види шкідливого впливу;

г) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідхідних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

д) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Експертиза екологічна – відповідно до ст. 1 Закону України “Про екологічну експертизу” – це вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколого-експертних формувань та об’єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи об’єктів, реалізація і дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відтворення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

Метою екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров’я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки

господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Проведення екологічної експертизи є обов'язковим у процесі законотворчої, інвестиційної, управлінської, господарської та іншої діяльності, що впливає на стан навколишнього природного середовища.

Об'єктами екологічної експертизи є проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища.

Суб'єктами екологічної експертизи є:

- 1) Міністерство екології та природних ресурсів України, його органи на місцях, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;
- 2) інші державні органи, місцеві ради і органи виконавчої влади на місцях відповідно до законодавства;
- 3) громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування;
- 4) інші установи, організації та підприємства, в тому числі іноземні юридичні і фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи;
- 5) окремі громадяни в порядку, передбаченому цим законом та іншими актами законодавства.

В Україні здійснюються державна, громадська та інші види екологічної експертизи.

Державна екологічна експертиза проводиться експертними підрозділами чи спеціально створюваними комісіями Міністерства екології та природних ресурсів України.

Висновок державної екологічної експертизи є обов'язковим для виконання. Позитивний висновок державної екологічної експертизи є підставою для відкриття фінансування всіх програм і проектів. Реалізація програм, проектів і рішень без позитивного висновку державної екологічної експертизи забороняється.

Громадська екологічна експертиза здійснюється незалежними групами спеціалістів з ініціативи громадських об'єднань, а також місцевих органів влади за рахунок їх власних коштів або на громадських

засадах. Громадська екологічна експертиза проводиться незалежно від державної екологічної експертизи. Висновки громадської екологічної експертизи можуть враховуватися органами, які здійснюють державну екологічну експертизу, а також органами, що зацікавлені у реалізації проектних рішень або експлуатують відповідний об'єкт.

Економічна оцінка земель – це оцінка землі як природного ресурсу і засобу виробництва в сільському і лісовому господарствах та як просторового базису в суспільному виробництві за показниками, що характеризують продуктивність земель, ефективність їх використання та дохідність з одиниці площі.

Економічна оцінка земель різного призначення проводиться для порівняльного аналізу ефективності їх використання. Дані економічної оцінки земель є основою грошової оцінки земельної ділянки різного цільового призначення. Економічна оцінка земель визначається в умовних кадастрових гектарах або у грошовому виразі.

Екосистема – динамічний природний комплекс живих організмів (угруповання рослин, тварин і мікроорганізмів), неживого навколишнього середовища, яке є умовами їх існування, що взаємодіють як єдине функціональне ціле, пов'язані між собою обміном речовин та енергії й утворюють систему взаємозумовлених біотичних та абіотичних явищ і процесів.

Екотоксичні речовини – речовини чи відходи, які в разі потрапляння в навколишнє середовище справляють (одразу чи згодом) шкідливий вплив на навколишнє середовище в результаті біоакумулювання і/або мають токсичний вплив на біотичні системи.

Екоцид – масове знищення рослинного або тваринного світу, отруєння атмосфери або водних ресурсів, а також вчинення інших дій, що можуть спричинити екологічну катастрофу. Кримінальна відповідальність за екоцид передбачена ст. 441 Кримінального кодексу України.

Емфітевзис – речове право щодо користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, яке встановлюється договором між власником земельної ділянки і землекористувачем та може відчужуватися і передаватися у порядку спадкування.

Строк договору про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб встановлюється договором. Якщо договір про надання права користування чужою земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб укладено на неви-

значений строк, кожна із сторін може відмовитися від договору, попередньо попередивши про це другу сторону не менш як за один рік.

Власник земельної ділянки має право вимагати від землекористувача використання її за призначенням, встановленим у договорі, одержувати плату за користування нею. Розмір плати, її форма, умови, порядок та строки її виплати встановлюються договором. Власник земельної ділянки зобов'язаний не перешкоджати землекористувачеві у здійсненні його прав.

Землекористувач має право користуватися земельною ділянкою в повному обсязі, відповідно до договору, зобов'язаний вносити плату за користування земельною ділянкою, ефективно використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, підвищувати її родючість, застосовувати природоохоронні технології виробництва, утримуватися від дій, які можуть призвести до погіршення екологічної ситуації.

Землекористувач має право на відчуження права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб, якщо інше не встановлено законом. У разі продажу права користування земельною ділянкою власник цієї земельної ділянки має переважне перед іншими особами право на його придбання за ціною, що оголошена для продажу, та на інших рівних умовах. Землекористувач зобов'язаний письмово повідомити власника земельної ділянки про продаж права користування нею. Якщо протягом одного місяця власник не надішле письмової згоди на купівлю, право користування земельною ділянкою може бути продане іншій особі.

У разі продажу землекористувачем права користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб іншій особі власник земельної ділянки має право на одержання відсотків від ціни продажу (вартості права), встановлених договором.

Право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб припиняється у разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- закінчення строку, на який було надано право користування;
- викупу земельної ділянки у зв'язку із суспільною необхідністю;
- в інших встановлених законодавством випадках за рішенням суду.

Епідемія – масове поширення інфекційної хвороби, коли показник захворюваності серед населення перевищує її звичайний рівень, характерний для даної хвороби в умовах певної місцевості.

Епізоотія – поширення заразних захворювань тварин за відносно короткий проміжок часу на значній території, що характеризується безперервністю епізоотичного процесу.

Ж

Жорстоке поводження з тваринами – дія або бездіяльність, які спричиняють загибель або страждання тварини. Відповідальність за жорстоке поводження з тваринами, їх мордування або вчинення інших дій, що призвели до їх мук, каліцтва чи загибелі, встановлена ст. 89 КУпАП. Знущання над тваринами, що належать до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських чи корисливих мотивів тягне за собою кримінальну відповідальність за ст. 299 КК України.

З

Заказники – вид територій природно-заповідного фонду України. Ними оголошуються природні території (акваторії) з метою збереження і відтворення природних комплексів чи їх окремих компонентів.

Залежно від походження, інших особливостей природних комплексів та об'єктів, що оголошуються заказниками, мети і необхідного режиму охорони заказники поділяються на ландшафтні, лісові, ботанічні, загальнозоологічні, орнітологічні, ентомологічні, іхтіологічні, гідрологічні, загальногеологічні, палеонтологічні та карстово-спелеологічні.

Оголошення заказників провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів. На території заказника обмежується або забороняється діяльність, що суперечить цілям і завданням, передбаченим положенням про заказник. Господарська, наукова та інша діяльність, що не суперечить цілям і завданням заказника, проводиться з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заказником, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Заповідні урочища – вид територій природно-заповідного фонду України. Заповідними урочищами оголошуються лісові, степові, болотні та інші відокремлені цілісні ландшафти, що мають важливе наукове, природоохоронне і естетичне значення, з метою збереження їх у природному стані. Оголошення заповідних урочищ провадиться без

вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

На території заповідних урочищ забороняється будь-яка діяльність, що порушує природні процеси, які відбуваються у природних комплексах, включених до їх складу, відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених заповідними урочищами, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Захисні ліси – ліси протиерозійні, приполонинні, захисні смуги лісів вздовж залізниць, автомобільних доріг міжнародного, державного та обласного значення, особливо цінні лісові масиви, державні захисні лісові смуги, байрачні ліси, степові переліски та інші ліси степових, лісостепових, гірських районів, які мають важливе значення для захисту навколишнього природного середовища.

Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру – система організаційних, технічних, медико-біологічних, фінансово-економічних та інших заходів щодо запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного та природного характеру і ліквідації їх наслідків, що реалізуються центральними і місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, відповідними силами та засобами підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності і господарювання, добровільними формуваннями і спрямовані на захист населення і територій, а також матеріальних і культурних цінностей та довкілля.

Захоронення відходів – остаточне розміщення відходів при їх видаленні у спеціально відведених місцях чи на об'єктах таким чином, щоб довгостроковий шкідливий вплив відходів на навколишнє природне середовище та здоров'я людини не перевищував установлених нормативів.

Земельна ділянка – це частина земної поверхні з установленими межами, певним місцем розташування, з визначеними щодо неї правами. Право власності на земельну ділянку поширюється в її межах на поверхневий (грунтовий) шар, а також на водні об'єкти, ліси і багаторічні насадження, які на ній знаходяться. Право власності на земельну ділянку розповсюджується також на простір, що знаходиться над та під поверхнею ділянки на висоту і на глибину, необхідні для зведення житлових, виробничих та інших будівель і споруд.

Земельна реформа – є складовою частиною економічної реформи, здійснюваної в Україні у зв'язку з переходом економіки держави до ринкових відносин.

Початок формування концептуальних основ сучасної земельної реформи був закладений ЗК УРСР (в ред. 1990 р.) та Постановою Верховної Ради України “Про земельну реформу” від 26 грудня 1990 р. Ця постанова визначала завдання земельної реформи: перерозподіл земель одночасно з передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємствам, установам, організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку всіх форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання і охорони земель. Всі землі України були оголошені об'єктом земельної реформи. Органам місцевого самоврядування було доручено провести інвентаризацію земель, облік суб'єктів, які бажають отримати земельні ділянки, виявити землі, що не використовувалися, та ін.

Важливими віхами у вдосконаленні правових основ земельної реформи були прийняті у 1992 р. нова редакція ЗК України і Постанова Верховної Ради України “Про прискорення земельної реформи та приватизацію землі”. У подальшому законодавче регулювання земельної реформи здійснювалося в основному шляхом підзаконних актів, перш за все, указів Президента України (“Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” від 10 листопада 1994 р.; “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” від 8 серпня 1995 р.; “Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р. та ін.).

Законодавство про земельну реформу закріплює її аграрне спрямування та визначає послідовність її здійснення. Фактично реформа включає три етапи:

- 1) роздержавлення земель та передавання їх у колективну власність сільськогосподарських підприємств;
- 2) формування основ приватної власності громадян на землю шляхом паювання і сертифікації земель, які передані в колективну власність;
- 3) реорганізація сільськогосподарських підприємств і створення нових, ринково-орієнтованих організаційно-правових формувань.

Оснoву земельних перетворень складає перерозподіл земель, який пов'язаний з трансформацією відносин власності шляхом паювання земель, переданих у колективну власність недержавних сільсь-

когосподарських підприємств. Зміст паювання зазначених земель складає їх поділ на земельні частки (паї) без виділення їх у натурі (на місцевості). У результаті такого поділу кожен член недержавного сільськогосподарського підприємства стає власником земельної частки (паю) і отримує сертифікат на право приватної власності на земельну частку (пай). У цьому документі зазначено розмір частки в умовних кадастрових гектарах, а також у вартісному вираженні.

З погляду права при паюванні земель виникає спільна часткова власність на землю. У ній кожному з власників належить ідеальна земельна частка (пай) у праві власності на весь загальний земельний масив. Коли ж власник сертифікату реалізує своє право на вихід із колективного сільськогосподарського підприємства, то у громадянина виникає право приватної власності на земельну ділянку, яке він вправі здійснювати самотійно за своїм розсудом.

У цілому ліквідація та реорганізація КСП зі створенням на їх базі приватних та приватно-орендних суб'єктів господарювання відбулася в Україні протягом першої половини 2000 р. Прийняття 25 листопада 2001 р. нового ЗК теж вносить суттєві зміни в регулювання земельних правовідносин. Так, володіння землею на праві постійного користування передбачено лише для підприємств, установ та організацій, що належать до державної або комунальної власності. Громадяни та юридичні особи можуть володіти землею лише на праві власності або оренди. Фізичні та юридичні особи, які мають земельні ділянки на праві постійного користування зобов'язані переоформити у встановленому порядку право власності або право оренди на них до 1 січня 2005 р.

Закріплена можливість іноземних фізичних та юридичних осіб, а також іноземних держав набувати право власності на землю в межах території України (крім земель сільськогосподарського призначення). Відповідно до перехідних положень ЗК на певні строки зберігаються обмеження щодо бігу земель. Так, на період до 1 січня 2005 р. забороняється внесення права на земельну частку (пай) до статутних фондів господарських товариств. Громадяни та юридичні особи, які мають у власності земельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни – власники земельних часток (паїв), не вправі до 1 січня 2005 р. продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки та земельні частки, крім міни, передачі їх у спадщину та при вилученні земель для суспільних потреб.

На період до 1 січня 2010 р. громадяни і юридичні особи можуть набувати право власності на землі сільськогосподарського призначен-

ня загальною площею до 100 га. Ця площа може бути збільшена у разі успадкування земельних ділянок за законом.

Логічним продовженням земельної реформи, очевидно, має стати ухвалення законів про ринок землі та про особливості застави земельних ділянок.

Земельний сервітут – це речове право власника або землекористувача земельної ділянки на обмежене платне або безоплатне користування чужою земельною ділянкою (ділянками).

Земельні сервітути можуть бути постійними і строковими.

Встановлення земельного сервітуту не веде до позбавлення власника земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, прав володіння, користування та розпорядження нею. Земельний сервітут здійснюється способом, найменш обтяжливим для власника земельної ділянки, щодо якої він встановлений.

Власники або землекористувачі земельних ділянок можуть вимагати встановлення таких земельних сервітутів:

- право проходу, проїзду на велосипеді;
- право проїзду на транспортному засобі по наявному шляху;
- право прокладання та експлуатації ліній електропередачі, зв'язку, трубопроводів, інших лінійних комунікацій;
- право прокладати на свою земельну ділянку водопровід із чужої природної водойми або через чужу земельну ділянку;
- право відводу води зі своєї земельної ділянки на сусідню або через сусідню земельну ділянку;
- право забору води з природної водойми, розташованої на сусідній земельній ділянці, та право проходу до природної водойми;
- інші земельні сервітути.

Власник або землекористувач земельної ділянки має право вимагати встановлення земельного сервітуту для обслуговування своєї земельної ділянки. Земельний сервітут встановлюється за домовленістю між власниками сусідніх земельних ділянок на підставі договору або за рішенням суду. Право земельного сервітуту виникає після його державної реєстрації в порядку, встановленому для державної реєстрації прав на земельну ділянку.

Дія земельного сервітуту зберігається у разі переходу прав на земельну ділянку, щодо якої встановлений земельний сервітут, до іншої особи. Земельний сервітут не може бути предметом купівлі-продажу, застави та не може передаватися будь-яким способом особою, в інтересах якої цей сервітут встановлено, іншим фізичним та юридичним особам.

Власник, землекористувач земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право вимагати від осіб, в інтересах яких встановлено земельний сервітут, плату за його встановлення, якщо інше не передбачено законом. Власник земельної ділянки, щодо якої встановлений земельний сервітут, має право на відшкодування збитків, завданих встановленням земельного сервітуту.

Дія земельного сервітуту підлягає припиненню у випадках:

- поєднання в одній особі суб'єкта права земельного сервітуту, в інтересах якого він встановлений, та власника земельної ділянки;
- відмови особи, в інтересах якої встановлено земельний сервітут;
- рішення суду про скасування земельного сервітуту;
- закінчення терміну, на який було встановлено земельний сервітут;
- невикористання земельного сервітуту протягом трьох років;
- порушення власником сервітуту умов користування сервітутом.

На вимогу власника земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, дія цього сервітуту може бути припинена в судовому порядку у випадках припинення підстав його встановлення або коли встановлення земельного сервітуту унеможлиблює використання земельної ділянки, щодо якої встановлено земельний сервітут, за її цільовим призначенням.

Землеустрій – це сукупність соціально-економічних та екологічних заходів, спрямованих на регулювання земельних відносин та раціональної організації території адміністративно-територіальних утворень, суб'єктів господарювання, що здійснюються під впливом суспільно-виробничих відносин і розвитку продуктивних сил.

Мета землеустрою полягає в забезпеченні раціонального використання та охорони земель, створенні сприятливого екологічного середовища та поліпшенні природних ландшафтів.

Землеустрій передбачає:

- встановлення (відновлення) на місцевості меж адміністративно-територіальних утворень, землеволодінь і землекористувань;
- розробку загальнодержавної і регіональних програм використання та охорони земель;
- складання схем землеустрою, розроблення техніко-економічних обґрунтувань використання та охорони земель відповідних адміністративно-територіальних утворень;
- обґрунтування встановлення меж територій з особливими природоохоронними, рекреаційними і заповідними режимами;
- складання проектів впорядкування існуючих землеволодінь і землекористувань та створення нових;
- складання проектів відведення земельних ділянок;

- встановлення в натурі (на місцевості) меж земельних ділянок;
- підготовку документів, що посвідчують право власності або право користування землею;
- складання проектів землеустрою, що забезпечують еколого-економічне обґрунтування сівозмін, упорядкування угідь, а також розроблення заходів щодо охорони земель;
- розроблення іншої землевпорядної документації, пов'язаної з використанням та охороною земель;
- здійснення авторського нагляду за виконанням проектів з використання та охороною земель;
- проведення топографо-геодезичних, картографічних, ґрунтових, геоботанічних та інших обстежень і розвідувань земель.

Землеустрій здійснюється державними та іншими землевпорядними організаціями за рахунок коштів Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим і місцевих бюджетів, а також коштів громадян та юридичних осіб.

Землі водного фонду – це землі, зайняті:

- морями, річками, озерами, водосховищами, іншими водними об'єктами, болотами, а також островами;
- прибережними захисними смугами вздовж морів, річок та навколо водойм;
- гідротехнічними, іншими водогосподарськими спорудами та каналами, а також землі, виділені під смуги відведення для них;
- береговими смугами водних шляхів.

Землі житлової та громадської забудови – земельні ділянки в межах населених пунктів, які використовуються для розміщення житлової забудови, громадських будівель і споруд, інших об'єктів загального користування.

Використання земель житлової та громадської забудови здійснюється відповідно до генерального плану населеного пункту, іншої містобудівної документації, плану земельно-господарського устрою з дотриманням державних стандартів і норм, регіональних та місцевих правил забудови.

Землі історико-культурного призначення – це землі, на яких розташовані:

- історико-культурні заповідники, музеї-заповідники, меморіальні парки, меморіальні (цивільні та військові) кладовища, могили, історичні або меморіальні садиби, будинки, споруди і пам'ятні місця, пов'язані з історичними подіями;

- городища, кургани, давні поховання, пам'ятні скульптури та мегаліти, наскальні зображення, поля давніх битв, залишки фортець, військових таборів, поселень і стоянок, ділянки історичного культурного шару укріплень, виробництв, каналів, шляхів;
- архітектурні ансамблі і комплекси, історичні центри, квартали, площі, залишки стародавнього планування і забудови міст та інших населених пунктів, споруди цивільної, промислової, військової, культової архітектури, народного зодчества, садово-паркові комплекси, фонова забудова.

Землі лісового фонду – землі, вкриті лісовою рослинністю, а також не вкриті лісовою рослинністю, нелісові землі, які надані та використовуються для потреб лісового господарства.

До земель лісового фонду не належать землі, зайняті:

- зеленими насадженнями у межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;
- полежащими лісовими смугами, захисними насадженнями на смугах відводу залізниць, захисними насадженнями на смугах відводу автомобільних доріг, захисними насадженнями на смугах відводу каналів, гідротехнічних споруд та водних об'єктів;
- окремими деревами і групами дерев, чагарниками на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Землі оздоровчого призначення – це землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей.

На землях оздоровчого призначення забороняється діяльність, яка суперечить їх цільовому призначенню або може негативно вплинути на природні лікувальні властивості цих земель. На територіях лікувально-оздоровчих місцевостей і курортів встановлюються округи і зони санітарної (гірничо-санітарної) охорони. У межах округу санітарної (гірничо-санітарної) охорони забороняються передача земельних ділянок у власність і надання у користування підприємствам, установам, організаціям і громадянам для діяльності, несумісної з охороною природних лікувальних властивостей і відпочинком населення.

Землі природно-заповідного фонду – це ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду.

До земель природно-заповідного фонду включаються природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні пар-

ки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення – це земельні ділянки, надані в установленому порядку підприємствам, установам та організаціям для здійснення відповідної діяльності.

До земель промисловості належать землі, надані для розміщення та експлуатації основних, підсобних і допоміжних будівель та споруд промислових, гірничодобувних, транспортних та інших підприємств, їх під'їзних шляхів, інженерних мереж, адміністративно-побутових будівель, інших споруд.

До земель транспорту належать землі, надані підприємствам, установам та організаціям залізничного, автомобільного транспорту і дорожнього господарства, морського, річкового, авіаційного, трубопровідного транспорту та міського електротранспорту для виконання покладених на них завдань щодо експлуатації, ремонту і розвитку об'єктів транспорту.

До земель зв'язку належать земельні ділянки, надані під повітряні і кабельні телефонно-телеграфні лінії та супутникові засоби зв'язку.

Землями енергетичної системи визнаються землі, надані під електрогенеруючі об'єкти (атомні, теплові, гідроелектростанції, електростанції з використанням енергії вітру і сонця та інших джерел), під об'єкти транспортування електроенергії до користувача.

Землями оборони визнаються землі, надані для розміщення і постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України.

Землі рекреаційного призначення – землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів.

До земель рекреаційного призначення належать земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, ди-

тячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації.

Землі сільськогосподарського призначення – це землі, надані для виробництва сільськогосподарської продукції, здійснення сільськогосподарської науково-дослідної та навчальної діяльності, розміщення відповідної виробничої інфраструктури або призначені для цих цілей.

До земель сільськогосподарського призначення належать:

- сільськогосподарські угіддя (рілля, багаторічні насадження, сіножаті, пасовища та перелоги);
- несільськогосподарські угіддя (господарські шляхи і прогони, полезахисні лісові смуги та інші захисні насадження, крім тих, що віднесені до земель лісового фонду, землі під господарськими будівлями і дворами, землі тимчасової консервації тощо).

Землі, придатні для потреб сільського господарства, повинні надаватися, насамперед, для сільськогосподарського використання. Визначення земель, придатних для потреб сільського господарства, провадиться на підставі даних державного земельного кадастру.

Для будівництва промислових підприємств, об'єктів житлово-комунального господарства, залізниць і автомобільних шляхів, ліній електропередачі та зв'язку, магістральних трубопроводів, а також для інших потреб, не пов'язаних з веденням сільськогосподарського виробництва, надаються переважно несільськогосподарські угіддя або сільськогосподарські угіддя гіршої якості. Лінії електропередачі і зв'язку та інші комунікації проводяться головним чином вздовж шляхів, трас тощо.

Земля – звичайно розглядається в двох аспектах. У широкому розумінні Земля – земна куля, частина космічної матерії, планета Сонячної системи. Вона як природний об'єкт має природне походження, створена без участі людини і як дар природи належить всьому людству. Поняття землі в цьому аспекті охоплює не лише її поверхню, але і надра, а також все, що розташоване на поверхні і нерозривно з нею пов'язане (води, тваринний та рослинний світ тощо). Цей природний об'єкт у цілому задовольняє весь комплекс потреб населення планети, є середовищем існування людини, джерелом всіх необхідних засобів для життєдіяльності. Земля як планета Сонячної системи є об'єктом правового регулювання міжнародного космічного права і не виступає об'єктом земельного права.

У вузькому розумінні терміном “земля” позначається частина земної кори, розташована над надрами; ґрунтовий шар, територія, на яку розповсюджується суверенітет держави. Земля в цьому значенні – це земна поверхня, певний простір, що є необхідною умовою будь-якої людської діяльності.

Земля володіє низкою принципових і суттєвих особливостей, які зумовлюють як специфіку самих земельних відносин, так і їх правового регулювання:

- земля є об’єктивною економічною категорією і як об’єкт земельних відносин існує без будь-якої участі людини;
- земля є невіддільною від природи, це складовий елемент екологічної системи, який розвивається і функціонує за законами природи;
- як природний ресурс земля характеризується неможливістю споживання та знищення, обмеженістю за територією, локалізованістю земельних ділянок за місцем розташування;
- земля – це основний елемент екологічної системи, оскільки всі інші природні об’єкти можуть існувати лише у взаємозв’язку з нею;
- володіння землею є передумовою використання будь-яких інших природних багатств (надр, рослинного світу тощо);
- земля виконує важливі соціальні функції, оскільки виступає просторово-територіальним базисом для розміщення різних галузей народного господарства і є основою формування системи розселення в країні шляхом утворення сільських і міських населених пунктів;
- земля є необхідною умовою і базою для формування сприятливого для життя і здоров’я людини довкілля.

Зона надзвичайної екологічної ситуації – окрема місцевість України, на якій виникла надзвичайна екологічна ситуація, тобто негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі – це втрата, виснаження чи знищення окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Підставами для оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації є:

- значне перевищення гранично допустимих норм показників якості навколишнього природного середовища, визначених законодавством;

- виникнення реальної загрози життю та здоров'ю великої кількості людей або заподіяння значної матеріальної шкоди юридичним, фізичним особам чи навколишньому природному середовищу внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи чи інших факторів;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі на значній території та які неможливо усунути без застосування надзвичайних заходів з боку держави;
- негативні зміни, що сталися в навколишньому природному середовищі, які суттєво обмежують або виключають можливість проживання населення і провадження господарської діяльності на відповідній території;
- значне збільшення рівня захворюваності населення внаслідок негативних змін у навколишньому природному середовищі.

Окрема місцевість України оголошується зоною надзвичайної екологічної ситуації Президентом України за пропозицією Ради національної безпеки і оборони України або за поданням Кабінету Міністрів України. Указ Президента України про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації затверджується Верховною Радою України протягом двох днів з дня звернення Президента України. Кабінет Міністрів України вносить подання про оголошення окремої місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації на підставі пропозицій центрального органу виконавчої влади, до відання якого віднесені питання екологічної безпеки, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування або за власною ініціативою.

Оголошення окремої місцевості Автономної Республіки Крим зоною надзвичайної екологічної ситуації або окремих її місцевостей може ініціювати Верховна Рада Автономної Республіки Крим.

Запровадження відповідного правового режиму зони надзвичайної екологічної ситуації передбачає виділення державою та/або органами місцевого самоврядування додаткових фінансових та інших матеріальних ресурсів, достатніх для нормалізації екологічного стану та відшкодування завданих збитків, запровадження спеціального режиму поставок продукції для державних потреб, реалізацію комплексних та цільових програм громадських робіт.

Зоологічні парки – вид об'єктів природно-заповідного фонду, що створюються з метою організації екологічної освітньо-виховної роботи, створення експозицій рідкісних, екзотичних та місцевих видів

тварин, збереження їх генофонду, вивчення дикої фауни і розробки наукових основ її розведення у неволі.

Зоологічні парки загальнодержавного значення є природоохоронними культурно-освітніми та науково-дослідними установами. Земельні ділянки з усіма природними ресурсами вилучаються з господарського використання і надаються зоологічним паркам у порядку, встановленому актами законодавства України.

На території зоологічних парків забороняється діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує збереженню сприятливих умов для життя тварин цих парків.

На території зоологічних парків з метою забезпечення виконання поставлених перед ними завдань виділяються зони:

- експозиційна – призначена для стаціонарного утримання тварин і використання їх у культурно-пізнавальних цілях;
- наукова – у її межах проводиться науково-дослідна робота; відвідування зони дозволяється в порядку, що встановлюється адміністрацією парку;
- рекреаційна – призначена для організації відпочинку та обслуговування відвідувачів парку;
- господарська – зона, де розміщуються допоміжні господарські об'єкти.

Зоологічні парки можуть організовувати пересувні експозиції тварин, мати у своєму складі підсобні господарства, які створюються для забезпечення тварин кормами.

I

Індивідуалізація мисливських угідь (мисливствопорядкування) – це система державних заходів, спрямованих на організацію та забезпечення процесу ведення мисливського господарства, охорони, відтворення та раціонального використання мисливських угідь та дикої фауни, яка належить до об'єктів полювання. Мисливствопорядкування поділяється на міжгосподарське та внутрішньогосподарське. Воно проводиться лісовпорядкувальними експедиціями Державного комітету лісового господарства України.

Індивідуалізація надр – просторово-територіальне впорядкування надр. Здійснюється не в планіметричному відношенні, а шляхом просторово-геометричних (об'ємних) вимірів. Форми і розміри ділянки надр, що надається в користування, обмежуються натурними маркшейдерськими вимірами. Просторово-територіальне впорядкування надр проводиться маркшейдерськими службами Департаменту з пи-

тань геології та використання надр Міністерства екології і природних ресурсів України.

Інформація екологічна – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;
- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію із об'єктами навколишнього природного середовища;
- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;
- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;
- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, в тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;
- витрати, пов'язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Основними джерелами такої інформації є дані моніторингу довкілля, кадастрів природних ресурсів, реєстри, автоматизовані бази даних, архіви, а також довідки, що видаються уповноваженими на те органами державної влади, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями, окремими посадовими особами.

Відповідно до ч. 2 ст. 50 Конституції України кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

Право громадян на повну та достовірну екологічну інформацію забезпечується відповідним обов'язком державних органів щодо її надання.

К

Кадастр – систематизоване зведення відомостей про якісний і кількісний стан природних ресурсів або їх комплексів, режим їх використання та іншої інформації, яка необхідна для ефективного управління використанням і охороною довкілля.

Сьогодні існують державний земельний кадастр, державний водний кадастр, державний кадастр територій і об'єктів природно-заповідного фонду, державний кадастр тваринного світу та інші види кадастрів.

На підставі кадастрових відомостей визначається економічна оцінка природних ресурсів, розміри і види платежів за них та інші показники.

Категорії земель України – класифікація земель залежно від їхнього основного цільового призначення. Земельний кодекс України поділяє землі України на такі категорії:

- землі сільськогосподарського призначення;
- землі житлової та громадської забудови;
- землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення;
- землі оздоровчого призначення;
- землі рекреаційного призначення;
- землі історико-культурного призначення;
- землі лісового фонду;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення.

Консервація земель – виведення з господарського обороту (сільськогосподарського або промислового) земель на певний термін для здійснення заходів щодо відновлення родючості та екологічно задовільного стану ґрунтів, а також для встановлення або повернення (відновлення) втраченої екологічної рівноваги у конкретному регіоні.

Консервації підлягають деградовані і малопродуктивні землі, господарське використання яких є екологічно небезпечним та економічно неефективним. Консервації підлягають також техногенно забруднені земельні ділянки, на яких неможливо одержати екологічно чисту продукцію, а перебування людей на цих земельних ділянках є небезпечним для їх здоров'я.

Консервація земель здійснюється за рішеннями органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на підставі договорів з

власниками земельних ділянок шляхом припинення їх господарського використання на визначений термін та залуження або заліснення.

Континентальний шельф України – поверхня й надра морського дна підводних районів, що прилягають до узбережжя та до островів України, за зоною територіального моря, до глибини 200 метрів або за цією межею до таких місць, де глибини вод, що його покривають, дозволяють добування природних багатств цих районів.

Правове визначення континентального шельфу та характеристика його правового режиму містяться у Конвенції про континентальний шельф 1958 р. і в частині VI Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Правове поняття континентального шельфу не співпадає з його геоморфологічною характеристикою. За своєю будовою (рельєфом) морське дно має такі частини, як підводна окраїна материка та ложе океану. Підводна окраїна, в свою чергу, включає материкову мілину, материковий схил та материкове підніжжя. Таким чином, шельф – це мілина, яка оточує материк до різкої зміни рельєфу морського дна, тобто до його схилу. Глибини зовнішньої межі шельфу звичайно складають 100-200 м, але в окремих районах вони можуть бути й значно більшими – до 1500-2000 м.

До континентального шельфу прибережної держави входять морське дно і надра підводних районів, що простягаються за межі її територіального моря на всій довжині природного продовження її сухопутної території до зовнішніх меж підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не простягається на таку відстань.

У тих випадках, коли підводна окраїна материка простягається більш ніж на 200 морських миль з урахуванням місцезнаходження та дійсної протяжності шельфу. Проте в усіх випадках зовнішні межі континентального шельфу повинні знаходитися не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відмірюється ширина територіального моря, або не далі 100 морських миль від 2500-метрової ізобати (лінії, що з'єднує глибини у 2500 метрів).

Відповідно до Конвенції створено Комісію з кордонів континентального шельфу. Межі континентального шельфу, встановлені прибережною державою на підставі рекомендацій комісії, є остаточними та загальнообов'язковими.

Україна здійснює над своїм континентальним шельфом суверенні права з метою його розвідування і розробки його природних ресурсів. Ці права є винятковими. Ніхто не може здійснювати розвідування континентального шельфу або розробляти його природні ресурси без згоди України.

Природні ресурси континентального шельфу включають мінеральні та інші неживі ресурси морського дна і його надр, а також живі організми, що належать до “сидячих видів”, тобто організми, які в період, коли можливий їх промисел, або перебувають у нерухомому стані на морському дні чи під ним, або не здатні пересуватися інакше, як перебуваючи у простійному фізичному контакті з морським дном або його надрами.

Права України на континентальний шельф не зачіпають правового статусу покриваючих вод і повітряного простору над цими водами. Здійснення прав прибережної держави стосовно континентального шельфу не повинно перешкоджати судноплавству та обмежувати інші права і свободи інших держав.

Всі держави мають право прокладати підводні кабелі і трубопроводи на континентальному шельфі за умови дотримання прав прибережної держави. Визначення траси для прокладення таких трубопроводів на континентальному шельфі здійснюється за згодою прибережної держави.

Прибережна держава має виняткове право дозволяти і регулювати бурильні роботи на континентальному шельфі з будь-якою метою.

Наукові дослідження на континентальному шельфі в межах 200 морських миль можуть проводитися теж лише за згоди прибережної держави. Однак вона не може за власним розсудом відмовити іншим країнам у наданні такої згоди, за винятком тих районів, в яких нею ведуться або проводитимуть операції по детальній розвідці природних ресурсів.

Контроль екологічний – діяльність уповноважених державних органів, громадських формувань та деяких інших суб’єктів, спрямована на спостереження та перевірку дотримання всіма фізичними та юридичними особами нормативних положень та вимог чинного екологічного законодавства.

Екологічний контроль повинен забезпечувати ефективність охорони довкілля, виявлення екологічних правопорушень, притягнення до різних видів відповідальності за екологічні правопорушення.

Залежно від суб’єкта здійснення розрізняють державний, відомчий, виробничий та громадський екологічний контроль.

Державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється радами та їх виконавчими і розпорядчими органами, Міністерством екології та природних ресурсів України, його органами на місцях та іншими спеціально уповноваженими державними органами.

Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів

та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони республіки, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища.

Відомчий екологічний контроль здійснюється міністерствами або відомствами щодо підвідомчих їм підрозділів.

Виробничий екологічний контроль має на меті перевірку дотримання екологічних вимог на відповідному виробництві. Він здійснюється підприємствами, установами, організаціями, діяльність яких впливає на стан навколишнього природного середовища, у межах своїх організаційно підпорядкованих структур.

Громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища здійснюється громадськими інспекторами охорони довкілля, іншими громадськими формуваннями природоохоронної спрямованості.

Корисні копалини – природні мінеральні утворення органічного і неорганічного походження у надрах, на поверхні землі, у джерелах вод і газів, на дні водоймищ, а також техногенні мінеральні утворення в місцях видалення відходів виробництва та втрат продуктів переробки мінеральної сировини, придатні для промислового використання.

Кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства – застосовується у разі, коли вчинене екологічне правопорушення містить склад злочину. Цей вид юридичної відповідальності застосовується винятково за вироком суду за суспільно небезпечні діяння, передбачені чинним Кримінальним кодексом України. Кримінальний кодекс від 5 квітня 2001 р., на відміну від попереднього, де екологічні злочини були розкидані по різних главах Особливої частини, містить окремий розділ VIII “Злочини проти довкілля”. Злочинами, зокрема, визнаються порушення правил екологічної безпеки (ст. 236), забруднення або псування земель (ст. 239), порушення правил охорони надр (ст. 240), забруднення атмосферного повітря (ст. 241), порушення правил охорони вод (ст. 242), знищення лісових масивів (ст. 245), незаконна порубка лісу (ст. 246), незаконне полювання (ст. 248), незаконне заняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249), проведення вибухових робіт із порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250), умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252) та інші суспільно небезпечні діяння, що посягають на екологічний правопорядок.

Культуртехнічна меліорація земель – передбачає проведення впорядкування поверхні землі та підготовку її до використання для сільськогосподарських потреб. З цією метою здійснюються такі заходи, як викорчування дерев і чагарників, розчищення від каміння, зрізування купин, вирівнювання поверхні, меліоративна оранка, залуження, влаштування тимчасової вибіркової мережі каналів.

Курорт – освоєна природна територія на землях оздоровчого призначення, що має природні лікувальні ресурси, необхідні для їх експлуатації будівлі та споруди з об'єктами інфраструктури, використовується з метою лікування, медичної реабілітації, профілактики захворювань і для рекреації та підлягає особливій охороні.

За характером природних лікувальних ресурсів курорти України поділяються на курорти державного та місцевого значень.

До курортів державного значення належать природні території, що мають особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Особливо цінні та унікальні природні лікувальні ресурси – це ресурси, які рідко зустрічаються на території України, мають обмежене поширення або невеликі запаси у родовищах, та є особливо сприятливими і ефективними для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

До курортів місцевого значення належать природні території, що мають загальнопоширені природні лікувальні ресурси і використовуються з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань. Загальнопоширеними природними лікувальними ресурсами визнаються такі, що зустрічаються в різних регіонах України, мають значні запаси та придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Медичний профіль (спеціалізація) курортів визначається Міністерством охорони здоров'я України з урахуванням властивостей природних лікувальних ресурсів. За своєю спеціалізацією курорти поділяються на курорти загального призначення та спеціалізовані курорти для лікування конкретних захворювань.

Л

Лікувально-оздоровча місцевість – природна територія, що має мінеральні та термальні води, лікувальні грязі, озокерит, ропу лиманів та озер, кліматичні та інші природні умови, сприятливі для лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань.

Ліміти на природокористування – система екологічних обмежень, що встановлюються для природокористувачів щодо обсягів граничного використання (вилучення) природних ресурсів, щодо викидів і скидів забруднюючих речовин у довкілля, а також щодо розміщення об'єктів виробництва. Ліміти на природокористування полягають у встановленні розмірів земельних ділянок, обсягів добування корисних копалин, забору води з водойм, розрахункової лісосіки в лісовому господарстві тощо. Ліміти встановлюються на певний строк за кожним видом ресурсів і можуть переглядатися з урахуванням розвитку техніки, вдосконалення технологічних процесів, зміни стану природного ресурсу та інших факторів.

Ліс – це сукупність землі, рослинності, в якій домінують дерева та чагарники, тварин, мікроорганізмів та інших природних компонентів, що в своєму розвитку біологічно взаємопов'язані, впливають один на одного і на навколишнє середовище.

Ліси України є її національним багатством і за своїм призначенням та місцем розташуванням виконують переважно екологічні (водоохоронні, захисні, санітарно-гігієнічні, оздоровчі, рекреаційні), естетичні, виховні та інші функції, мають обмежене експлуатаційне значення і підлягають державному обліку та охороні.

Лісовий квиток – документ, який дає право на здійснення спеціального лісокористування. Лісовий квиток видається для:

- заготівлі другорядних лісових матеріалів;
- здійснення побічних лісових користувань;
- використання корисних властивостей лісу в культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних і туристичних цілях.

Видача лісового квитка здійснюється лісогосподарськими підприємствами за рішенням відповідних органів місцевого самоврядування (у межах територій природно-заповідного фонду – за погодженням з органами Міністерства екології та природних ресурсів України).

Лісовий фонд України – складають усі ліси на території України.

До лісового фонду належать також земельні ділянки, не вкриті лісовою рослинністю, але надані для потреб лісового господарства.

До лісового фонду не належать:

- зелені насадження в межах населених пунктів, які не віднесені до категорії лісів;
- полежахисні лісові смуги, захисні насадження на смугах відводу залізниць, захисні насадження на смугах відводу автомобільних до-

ріг, захисні насадження на смугах відводу каналів, гідротехнічних споруд та водних об'єктів;

- окремі дерева і групи дерев, чагарники на сільськогосподарських угіддях, присадибних, дачних і садових ділянках.

Лісові ресурси – деревина, технічна і лікарська сировина, кормові, харчові та інші продукти лісу, що використовуються для задоволення потреб населення і виробництва.

Лісові ресурси за своїм значенням поділяються на лісові ресурси державного і місцевого значення. До лісових ресурсів державного значення належать деревина від рубок головного користування і живиця. До лісових ресурсів місцевого значення належать лісові ресурси, не віднесені до ресурсів державного значення.

Лісовпорядкування – включає систему державних заходів, спрямованих на забезпечення ефективної охорони і захисту, раціональне використання, підвищення продуктивності лісів та їх відтворення, оцінку лісових ресурсів, а також підвищення культури ведення лісового господарства.

Лісовпорядкування на всій території України проводиться державними лісовпорядними службами за кошти державного бюджету і за єдиною системою в порядку, встановленому Державним комітетом лісового господарства України за погодженням з Міністерством екології та природних ресурсів України.

Під час лісовпорядкування здійснюються:

- визначення меж і внутрігосподарська організація території лісового фонду, що перебуває у користуванні постійних лісокористувачів;
- виконання топографо-геодезичних робіт і спеціального картографування лісів;
- інвентаризація лісового фонду з визначенням породного і вікового складу деревостанів, їх стану, якісних і кількісних характеристик лісових ресурсів;
- виявлення деревостанів, що потребують рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, визначення заходів щодо відновлення лісів і лісорозведення, меліорації, охорони та захисту лісів тощо, а також порядку і способів проведення цих робіт;
- обґрунтування поділу лісів на групи і віднесення їх до категорій захищеності;
- обчислення розрахункової лісосіки, обсягів рубок, пов'язаних з веденням лісового господарства, та обсягів використання інших видів лісових ресурсів;

- визначення обсягів робіт щодо відновлення лісів і лісорозведення, охорони лісів від пожеж, захисту від шкідників і хвороб, а також інших лісогосподарських робіт;
- лісобіологічні та інші обстеження і дослідження, а також інші лісовпорядні дії.

Лісорубний квиток (ордер) – документ, який дає право на здійснення спеціального лісокористування. Лісорубний квиток видається на:

- рубки головного користування;
- рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, інші рубки;
- заготівлю живиці.

Населенню видається ордер на дрібний (до 10 куб. метрів) відпуск деревини на пні.

Видача лісорубного квитка (ордера) здійснюється:

- на проведення рубок головного користування та заготівлю живиці – державними органами лісового господарства на підставі встановлених лімітів (у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також рослин, занесених до Червоної книги України, – за погодженням з органами Міністерства екології та природних ресурсів України);
- на рубки, пов'язані з веденням лісового господарства, та інші рубки – лісогосподарським підприємством.

Ліцензія мисливська – спеціальний дозвіл на добування мисливських тварин, за яким здійснюється полювання на ведмедя, кабана, лань, оленів благородного та плямистого, козулю, лося, муфлона, білку, бабака, бобра, нутрію вільну, ондатру, куниць лісову та кам'яну, норку американську, тхора лісового. Ліцензії видаються мисливцям користувачем мисливських угідь, який отримує їх у спеціально уповноваженому центральному органі виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання (Держлісгосп) або визначеному ним органі.

Ліцензії видаються мисливцям із зазначенням у них терміну та місця здійснення полювання з урахуванням лімітів добування мисливських тварин та пропускнуої спроможності мисливських угідь.

Ліцензування діяльності щодо користування надрами – це єдиний порядок надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування ділянкою надр з відповідною метою.

Спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами у межах конкретних ділянок надаються спеціалізованим підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам, які мають відповідну ква-

ліфікацію, матеріально-технічні та економічні можливості для користування надрами.

Надання спеціальних дозволів (ліцензій) на користування надрами здійснюється після попереднього погодження з відповідною місцевою радою або державною адміністрацією питання про надання земельної ділянки для зазначених потреб, крім випадків, коли у наданні земельної ділянки немає потреби.

У разі виконання окремих видів робіт, пов'язаних з користуванням надрами, особами, не зазначеними у спеціальному дозволі (ліцензії), відповідальність за виконання умов, передбачених спеціальними дозволами (ліцензіями), несе суб'єкт, що отримав спеціальний дозвіл (ліцензію).

Спеціальні дозволи (ліцензії) на користування надрами надаються Державним департаментом геології і використання надр Міністерства екології та природних ресурсів України, як правило, на конкурсних засадах у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

М

Малопродуктивні землі – сільськогосподарські угіддя, ґрунти яких характеризуються негативними природними властивостями, низькою родючістю, а їх господарське використання за призначенням є економічно неефективним. Малопродуктивні землі підлягають консервації (див. “Консервація земель”).

Меліоративна система – технологічно цілісна інженерна інфраструктура, що включає в себе такі окремі об'єкти, як меліоративна мережа каналів, трубопроводів (зрошувальних, осушувальних, осушувально-зволожувальних, колекторно-дренажних) з гідротехнічними спорудами і насосними станціями, захисні дамби, спостережна мережа, дороги і споруди на них, взаємодію яких забезпечує управління водним, тепловим, повітряним і поживним режимом ґрунтів на меліорованих землях. Меліоративні системи поділяються на:

- меліоративні системи загальнодержавного значення – меліоративні системи, що знаходяться на території більше ніж однієї області, забезпечують міжобласну подачу, розподіл і відведення води та об'єкти інженерної інфраструктури яких перебувають на балансі підприємств, установ і організацій, що входять до сфери управління спеціально уповноваженого органу виконавчої влади з питань водного господарства та меліорації земель (Держводгосп);
- міжгосподарські меліоративні системи – знаходяться в межах Автономної Республіки Крим, однієї області або одного району і за-

безпечують міжрайонну та міжгосподарську подачу, розподіл та відведення води;

- внутрішньогосподарські меліоративні системи – меліоративні системи, що знаходиться в межах земель одного власника (користувача) і забезпечують подачу, розподіл та відведення води на цих землях.

Меліорація земель – комплекс гідротехнічних, культуртехнічних, хімічних, агротехнічних, агролісотехнічних, інших меліоративних заходів, що здійснюються з метою регулювання водного, теплового, повітряного і поживного режимів ґрунтів, збереження і підвищення їх родючості та формування екологічно збалансованої раціональної структури угідь.

Мережа екологічна – єдина територіальна система, яка включає ділянки природних ландшафтів, що підлягають особливій охороні, і території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні і лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні території та об'єкти інших типів, що визначаються законодавством України.

Території та об'єкти, що підлягають особливій охороні (території та об'єкти природно-заповідного фонду, курортні та лікувально-оздоровчі, рекреаційні, водозахисні, полезахисні та інші природні території та об'єкти), становлять порівняно незначну частину території України. Наявна площа та територіальна структура земель України, що підлягають особливій охороні, дають певні підстави для їх віднесення до територіальної системи з ознаками екологічної мережі. Національна екологічна мережа включає частину земель країни, на яких збереглися майже незмінені чи частково змінені природні ландшафти. Крім того, до складу екологічної мережі входять окремі прибережні ділянки акваторії Азовського і Чорного морів.

Мисливство – вид спеціального використання тваринного світу шляхом добування мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах у межах мисливських угідь.

Мисливське господарство як галузь – сфера суспільного виробництва, основними завданнями якого є охорона, використання та відтворення мисливських тварин, надання послуг мисливцям щодо здійснення полювання, розвиток мисливського спорту і мисливського собаківництва.

Ведення мисливського господарства здійснюється користувачами мисливських угідь.

Умови ведення мисливського господарства визначаються у договорі, який укладається між місцевими органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання (Держлісгосп) і користувачами мисливських угідь.

Для потреб мисливського господарства користувачі мисливських угідь мають право у встановленому порядку, за згодою власників або користувачів земельних ділянок, будувати на мисливських угіддях необхідні будівлі та біотехнічні споруди, вирощувати кормові культури, створювати захисні насадження, проводити штучне обводнення, здійснювати інші заходи, пов'язані з веденням мисливського господарства, які не суперечать законодавству та інтересам власників або користувачів земельних ділянок.

Мисливські тварини – дикі звірі та птахи, що можуть бути об'єктами полювання. Мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі або утримуються у напіввільних умовах, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Мисливські тварини, що перебувають у стані природної волі в межах території України, є об'єктом права власності українського народу. Від імені українського народу права власника мисливських тварин здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України. Органи державної влади здійснюють права власника щодо всіх мисливських тварин, за винятком тих, які в порядку, встановленому законодавством, передані до комунальної власності чи приватної власності юридичних і фізичних осіб.

Користування мисливськими тваринами може здійснюватися з вилученням або без вилучення їх з природного середовища чи штучно створених напіввільних умов.

У приватній власності юридичних і фізичних осіб можуть перебувати окремі мисливські тварини, вилучені з природного середовища в установленому законодавством порядку, розведені в неволі або набуті іншим шляхом, не забороненим законодавством.

З метою безпеки населення, а також в інтересах охорони тваринного світу право приватної власності на окремих мисливських тварин може бути обмежено законом.

Мисливські угіддя – ділянки суші та водного простору, на яких перебувають мисливські тварини і які можуть бути використані для ведення мисливського господарства. Мисливські угіддя для ведення мисливського господарства надаються у користування Верховною Ра-

дою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами за поданням місцевого органу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання, погодженим з Радою міністрів Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими державними адміністраціями, місцевими органами спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі охорони навколишнього природного середовища, а також власниками або користувачами земельних ділянок.

Мисливські угіддя надаються у користування на строк не менш як на 15 років.

Площа мисливських угідь, що надаються користувачеві, повинна становити не менше 3 тисяч гектарів, але не більше ніж 35 відсотків від загальної площі мисливських угідь Автономної Республіки Крим, області та м. Севастополя.

Переважне право на користування мисливськими угіддями мають власники та постійні користувачі земельних ділянок, а також користувачі мисливських угідь, які продовжують строк користування цими угіддями.

Право користування мисливськими угіддями припиняється у разі:

- закінчення строку користування;
- добровільної відмови від користування;
- припинення діяльності юридичних осіб, яким надано у користування мисливські угіддя;
- систематичного невиконання обов'язків щодо охорони та відтворення мисливських тварин, зобов'язань, обумовлених договором між користувачем мисливських угідь та власником (користувачем) земельних ділянок або місцевим органом спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі ведення мисливського господарства та полювання;
- погіршення якості мисливських угідь з вини їх користувача;
- в інших випадках, передбачених законодавством.

Рішення про припинення права користування мисливськими угіддями, крім випадку закінчення строку користування, приймаються за поданням місцевих органів спеціально уповноважених центральних органів виконавчої влади у галузі мисливського господарства та полювання або у галузі охорони навколишнього природного середовища тими самими органами, які уповноважені на надання у користування мисливських угідь.

Користування мисливськими угіддями є платним. Розмір та порядок внесення плати за користування мисливськими угіддями визна-

чаються у договорі між користувачем мисливських угідь та власником або постійним користувачем земельних ділянок, на яких знаходяться ці угіддя.

Міжнародне екологічне співробітництво – сукупність норм, принципів і заходів у галузі охорони довкілля, що передбачають діяльність міжнародних екологічних організацій і укладання міжнародних договорів.

Міжнародне співробітництво здійснюється на різних рівнях: двосторонньому, регіональному та універсальному (глобальному).

Необхідність міжнародного екологічного співробітництва зумовлена наявністю таких об'єктів довкілля, які знаходяться поза юрисдикцією держав (відкрите море, повітряний простір над ним, морське дно, Антарктида тощо), транскордонним характером явищ і процесів у світовій екологічній системі (забруднення повітря може поширюватися за межі держави, де мали місце викиди, маршрути міграції диких тварин проходять через території багатьох держав тощо).

Охороною навколишнього середовища активно займаються більше ста міжнародних організацій. Найбільш авторитетна серед них – ООН, яка розглядає екологічні проблеми на Генеральній асамблеї (резолюції “Про історичну відповідальність держав за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь” 1981 р., Всесвітня Хартія природи 1982 р.), на конференціях (Стокгольм – 1972 р., Ріо-де-Жанейро – 1992 р.), нарадах.

У 1972 р. при ООН створено спеціальний орган – Програму ООН з навколишнього середовища. довкілля (ЮНЕП). Функціонують: Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ здійснює програму “Ядерна безпека і захист довкілля”), Організація ООН з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО ухвалила програму “Людина і біосфера”), Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ займається проблемами гігієни, якості питної води, боротьби із забрудненням атмосферного повітря).

Значна роль у розв'язанні екологічних проблем належить також таким організаціям, як Рада Європи (у рамках РЄ ухвалено Водну Хартію 1968 р., Декларацію принципів боротьби із забрудненням атмосферного повітря 1968 р., Декларацію про благоустрій навколишнього природного середовища в Європі 1970 р., Хартію ґрунтів 1972 р., підписано Паризьку конвенцію про захист тварин та їх міжнародне перевезення 1968 р., Бернську конвенцію про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі 1979 р.), Європейський Союз (у його структурі створене і діє спеціальне Агентство з питань навколишнього середовища), СНД (11 держав співдружності підписа-

ли Угоду про співробітництво в галузі екології та охорони навколишнього середовища 1992 р., на підставі якої створено Міждержавну екологічну раду і Міждержавний екологічний фонд).

Міжнародні конвенції з охорони довкілля – міжнародні угоди, які мають міждержавне значення, укладаються, як правило, на рівні голів або урядів держав і є проявом міжнародного екологічного співробітництва. Ратифікуючи конвенцію, держава бере на себе зобов'язання виконувати встановлені цим міжнародним документом вимоги, а також внести необхідні зміни до національного законодавства з тим, щоб привести його у відповідність з нормами конвенції.

Україна бере участь у багатьох міжнародних конвенціях з питань охорони довкілля, зокрема й тих, які діють для нашої держави як правонаступниці СРСР. Україна є учасницею Конвенції про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення головним чином як середовище існування водоплавних птахів 1971 р., Конвенції про охорону біологічного різноманіття 1992 р., Монреальського протоколу про речовини, що руйнують озоновий шар 1992 р., Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р. Угоди про збереження афро-євразійських мігруючих водно-болотних птахів 1998 р. та ін.

Моніторинг екологічний – спостереження за станом навколишнього середовища, за фізичними, хімічними, біологічними процесами, що в ньому відбуваються, за рівнем забруднення атмосферного повітря, ґрунтів, водних об'єктів і наслідками його впливу на флору і фауну з метою забезпечення зацікавлених державних органів, інших організацій і населення поточною та оперативною інформацією про зміни в навколишньому середовищі, прогнозування його змін та розроблення науково обґрунтованих рекомендацій, необхідних для прийняття управлінських рішень.

Екологічний моніторинг довкілля є сучасною формою реалізації процесів екологічної діяльності і забезпечує регулярну оцінку і прогнозування стану середовища життєдіяльності суспільства та умов функціонування екосистем для прийняття управлінських рішень щодо екологічної безпеки, збереження природного середовища та раціонального природокористування.

Розрізняються загальний (стандартний), оперативний (кризовий) та фоновий (науковий) моніторинги.

Система державного моніторингу базується на трьох рівнях: локальному – в межах окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянок ланд-

шафту); регіональному – в межах адміністративно-територіальних одиниць, регіонів; національному – на території держави в цілому.

Складовими державної системи моніторингу довкілля є моніторинг земель, вод, лісів, тваринного світу тощо.

Н

Набувальна давність – набуття права на земельну ділянку за давністю користування. Громадяни, які добросовісно, відкрито і безперервно користуються земельною ділянкою протягом 15 років, але не мають документів, які б свідчили про наявність у них прав на цю земельну ділянку, можуть звернутися до органу державної влади або органу місцевого самоврядування з клопотанням про передачу її у власність або надання у користування. Передача земельної ділянки у власність або у користування громадян на підставі набувальної давності здійснюється в порядку, встановленому Земельним кодексом.

Навколишнє природне середовище – об’єкт права користування і правової охорони, передбачений Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” та іншим екологічним законодавством. Об’єкти навколишнього природного середовища визначені у ст. 5 названого закону.

У літературі, офіційних документах, законодавстві вживаються терміни, близькі до терміна “навколишнє природне середовище”, зокрема, “довкілля”, “навколишнє середовище”, “природне середовище”, “середовище існування” тощо. Часто цим поняттям надається тотожне значення. Проте слід мати на увазі, що терміни “довкілля” і “навколишнє середовище” можуть вживатися й у більш широкому розумінні, яке охоплює не лише природні, але й неприродні, створені людиною об’єкти – будівельні, виробничі, господарчі та інші.

Надзвичайна екологічна ситуація – надзвичайна ситуація, за якої на окремій місцевості сталися негативні зміни в навколишньому природному середовищі, що потребують застосування надзвичайних заходів з боку держави.

Негативні зміни в навколишньому природному середовищі можуть бути пов’язані з втратою, виснаженням чи знищенням окремих природних комплексів та ресурсів внаслідок надмірного забруднення навколишнього природного середовища, руйнівного впливу стихійних сил природи та інших факторів, що обмежують або виключають можливість життєдіяльності людини та провадження господарської діяльності в цих умовах.

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння.

Надра є виключною власністю народу України і надаються тільки у користування. Угоди або дії, які в прямій або прихованій формі порушують право власності народу України на надра, є недійсними. Народ України здійснює право власності на надра через Верховну Раду України, Верховну Раду Республіки Крим і місцеві ради. Окремі повноваження щодо розпорядження надрами законодавством України можуть надаватися відповідним органам державної виконавчої влади.

Національні природні парки – є природоохоронними, рекреаційними, культурно-освітніми, науково-дослідними установами загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження, відтворення і ефективного використання природних комплексів та об'єктів, які мають особливу природоохоронну, оздоровчу, історико-культурну, наукову, освітню та естетичну цінність.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами та об'єктами вилучаються з господарського використання і надаються національним природним паркам у порядку, встановленому актами законодавства України.

До складу територій національних природних парків можуть включатися ділянки землі та водного простору інших землевласників та землекористувачів.

На національні природні парки покладається виконання таких основних завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів;
- створення умов для організованого туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів;
- проведення наукових досліджень природних комплексів та їх змін в умовах рекреаційного використання, розробка наукових рекомендацій з питань охорони навколишнього природного середовища та ефективного використання природних ресурсів;
- проведення екологічної освітньо-виховної роботи.

На території національних природних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей встановлюється диференційований режим щодо їх охорони, відтворення та використання згідно з функціональним зонуванням:

- заповідна зона – призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог, встановлених для природних заповідників;
- зона регульованої рекреації – в її межах проводяться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристських маршрутів і екологічних стежок; тут забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й промислове добування мисливських тварин, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;
- зона стаціонарної рекреації – призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;
- господарська зона – у її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з дотриманням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища.

На території зони регульованої рекреації, стаціонарної рекреації та господарської зони забороняється будь-яка діяльність, яка призводить або може призвести до погіршення стану навколишнього природного середовища та зниження рекреаційної цінності території національного природного парку.

Нормативи екологічні – це сукупність гранично допустимих показників можливого фізичного, біологічного, радіаційного та іншого антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, що не викликають істотних змін у його якості та погіршення здоров'я людей, а також показників використання природних ресурсів, які встановлюються уповноваженими органами державної влади стосовно видів діяльності юридичних і фізичних осіб.

Екологічні нормативи повинні встановлюватися з урахуванням вимог санітарно-гігієнічних та санітарно-протиепідемічних правил і норм, гігієнічних нормативів.

Нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі та рівні шкідливих фізичних та біологічних впливів на нього є єдиними для всієї території України. У разі необхідності для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих районів можуть встановлюватися

більш суворі нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище.

Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам – передбачені Земельним кодексом України граничні розміри земельних ділянок, що можуть бути безоплатно передані громадянам України із земель державної або комунальної власності.

Громадяни України мають право на безоплатну передачу їм земельних ділянок із земель державної або комунальної власності в таких розмірах:

- для ведення фермерського господарства – в розмірі земельної частки (паю), визначеної для членів сільськогосподарських підприємств, розташованих на території сільської, селищної, міської рад, де знаходиться фермерське господарство. Якщо на території сільської, селищної, міської рад розташовано декілька сільськогосподарських підприємств, розмір земельної частки (паю) визначається як середній по цих підприємствах. У разі відсутності сільськогосподарських підприємств на території відповідної ради розмір земельної частки (паю) визначається як середній по району;
- для ведення особистого селянського господарства – не більше 2,0 гектара;
- для ведення садівництва – не більше 0,12 гектара;
- для будівництва і обслуговування житлового будинку, господарських будівель і споруд (присадибна ділянка) у селах – не більше 0,25 гектара, в селищах – не більше 0,15 гектара, в містах – не більше 0,10 гектара;
- для індивідуального дачного будівництва – не більше 0,10 гектара;
- для будівництва індивідуальних гаражів – не більше 0,01 гектара.

Розмір земельних ділянок, що передаються безоплатно громадянину для ведення особистого селянського господарства, може бути збільшено у разі отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю).

О

Об'єкти екологічної експертизи – проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів, передпроектні, проектні матеріали, документація щодо впровадження нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, створення загрози здоров'ю людей.

Екологічній експертизі можуть підлягати екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах, а також діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища.

Об'єкти земельних відносин – землі в межах території України, земельні ділянки та права на них, у тому числі на земельні частки (паї).

Об'єкти рослинного світу – дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання.

Природні рослинні ресурси за своєю екологічною, господарською, науковою, оздоровчою, рекреаційною цінністю та іншими ознаками поділяються на природні рослинні ресурси загальнодержавного та місцевого значення.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення належать:

а) об'єкти рослинного світу у межах:

- внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України;
- поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків;
- природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення;

б) лісові ресурси державного значення;

в) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, види яких занесені до Червоної книги України;

г) рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, та типові природні рослинні угруповання, занесені до Зеленої книги України.

До природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення законодавством України можуть бути віднесені й інші об'єкти рослинного світу.

До природних рослинних ресурсів місцевого значення належать дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби, не віднесені до природних рослинних ресурсів загальнодержавного значення.

Об'єкти тваринного світу – дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо).

Об'єкти тваринного світу, а також нори, хатки, лігва, мурашники, боброві загати та інше житло і споруди тварин, місця токування, линяння, гніздових колоній птахів, постійних чи тимчасових скупчень тварин, нерестовищ, інші території, що є середовищем їх існування та шляхами міграції, підлягають охороні.

Дикі тварини, які перебувають у стані природної волі в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, інші об'єкти тваринного світу, які перебувають у державній власності, а також об'єкти тваринного світу, що у встановленому законодавством порядку набуті у комунальну або приватну власність і визнані об'єктами загальнодержавного значення, належать до природних ресурсів загальнодержавного значення.

Об'єкти тваринного світу, які перебувають у стані природної волі і знаходяться в межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, є об'єктами права власності українського народу.

Від імені українського народу права власника об'єктів тваринного світу, які є природним ресурсом загальнодержавного значення, здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією України.

Об'єкти тваринного світу в Україні можуть перебувати у державній, комунальній та приватній власності.

Об'єкти тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форм власності, є об'єктом права державної або комунальної власності.

Об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб.

Об'єкти Червоної книги України – рідкісні і такі, що перебувають під загрозою зникнення, види тваринного і рослинного світу, які постійно або тимчасово перебувають (зростають) у природних умовах у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Об'єкти Червоної книги України належать до природних ресурсів загальнодержавного значення і підлягають особливій охороні на всій території України, у межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

У передбаченому законом порядку права власників об'єктів Червоної книги України можуть бути обмежені в інтересах охорони цих об'єктів, навколишнього природного середовища та захисту прав громадян.

Об'єкти Червоної книги України, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форм власності, є об'єктами права відповідно до державної або комунальної власності.

Об'єкти Червоної книги України, надані відповідно до закону з дозволу спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів у приватну власність, розведені (отримані) у штучних умовах від законно набутих у приватну власність об'єктів Червоної книги України, а також ввезені в Україну з-за кордону або набуті в Україні в осіб, які мають право приватної власності на ці об'єкти, є приватною власністю юридичних або фізичних осіб.

Законність набуття у приватну власність об'єктів Червоної книги України повинна бути підтверджена відповідними документами.

Обов'язки громадян екологічні – сукупна міра необхідної поведінки людини у сфері належності природних об'єктів, їх використання, відновлення та охорони навколишнього природного середовища.

Екологічні обов'язки, передбачені Конституцією України, Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища” та іншими еколого-правовими нормативними актами. Громадяни України зобов'язані:

- берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища;
- здійснювати діяльність із додержанням вимог екологічної безпеки, інших екологічних нормативів та лімітів використання природних ресурсів;
- не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів;
- вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення;
- компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище.

Громадяни України повинні виконувати і інші обов'язки у галузі охорони навколишнього природного середовища відповідно до законодавства України.

Округ санітарної охорони курорту – це територія земної поверхні, зовнішній контур якої збігається з межею курорту. В межах цієї території забороняються будь-які роботи, що призводять до забруднення ґрунту, повітря, води, завдають шкоди лісу, іншим зеленим насадженням, сприяють розвитку ерозійних процесів і негативно впливають на природні лікувальні ресурси, санітарний та екологічний стан природних територій курортів.

Для курортів, які використовують родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів (підземні мінеральні води, лікувальні грязі тощо), встановлюються округи гірничо-санітарної охорони.

У разі використання пов'язаних між собою родовищ мінеральних вод, суміжних пляжів та інших природних лікувальних ресурсів декількома курортами для них може встановлюватись єдиний округ санітарної охорони.

Межі округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів державного значення затверджуються Верховною Радою України одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями державного значення.

Межі округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів місцевого значення затверджуються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами одночасно з прийняттям рішення про оголошення природних територій курортними територіями місцевого значення.

Округ санітарної охорони поділяється на три зони:

- перша зона (суворого режиму);
- друга зона (обмежень);
- третя зона (спостережень).

Оренда природних ресурсів – вид заснованого на договорі тимчасового природокористування. Правову основу оренди природних ресурсів складають норми Земельного, Лісового, Водного кодексів України, а також Законів України “Про оренду землі”, “Про тваринний світ” та деяких інших нормативно-правових актів.

Договірні орендні відносини виникають тільки з приводу деяких природних об'єктів. В оренду надаються лише такі природні ресурси:

земельні ділянки, ділянки лісового фонду, водні об'єкти (їх частини) та мисливські угіддя.

За договором оренди природних ресурсів сторонами виступають орендодавці і орендарі. Орендодавці – це або відповідні органи, до компетенції яких входить надання природних ресурсів у користування, або власники природних ресурсів. Орендарями можуть бути громадяни України, підприємства, установи, організації, громадські об'єднання, релігійні установи, спільні підприємства, міжнародні об'єднання і установи за участю українських, іноземних юридичних осіб і громадян, а також іноземні держави, іноземні юридичні і фізичні особи, фізичні особи без громадянства.

Мета договору оренди природних ресурсів залежить від конкретного виду природного ресурсу, що орендується, строку договору та визначається відповідними нормами законодавства, а у певних випадках і договором. До основних обов'язків орендаря належать цільове раціональне використання природного ресурсу; своєчасне внесення орендної плати; здійснення комплексу заходів з відтворення та охорони природних ресурсів; відшкодування спричинених збитків тощо. Основні обов'язки орендодавця: надання природного ресурсу в оренду відповідно до умов договору; створення необхідних умов для ефективного і раціонального використання природних ресурсів; відшкодування збитків, заподіяних орендарю внаслідок порушення умов договору, та ін.

У ст. 9 Закону України “Про оренду землі” закріплене право орендаря за згодою власника на передачу земельної ділянки в суборенду, що оформляється відповідним договором. Суборенда інших природних об'єктів чинними законодавством не передбачається.

Особливо цінні землі – до особливо цінних земель належать: чорноземи нееродовані несолонцюваті на лесових породах; лучно-чорноземні незасолені несолонцюваті суглинкові ґрунти; темно-сірі опідзолені та чорноземи опідзолені на лесах і глеюваті; бурі гірсько-лісові та дерновобуроземні глибокі і середньоглибокі; дерново-підзолисті суглинкові ґрунти; торфовища з глибиною залягання торфу більше одного метра і осушені незалежно від глибини; коричневі ґрунти Південного узбережжя Криму; дернові глибокі ґрунти Закарпаття; землі дослідних полів науково-дослідних установ і навчальних закладів; землі природно-заповідного фонду; землі історико-культурного призначення.

Охорона атмосферного повітря – система заходів, пов'язаних із збереженням, поліпшенням та відновленням стану атмосферного по-

вітря, запобіганням та зниженням рівня його забруднення та впливу на нього хімічних сполук, фізичних та біологічних факторів.

З метою охорони атмосферного повітря підприємства, установи, організації та громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності, що здійснюють викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря та діяльність яких пов'язана з впливом фізичних та біологічних факторів на його стан, зобов'язані:

- вживати організаційно-господарські, технічні та інші заходи щодо забезпечення виконання вимог, передбачених стандартами та нормативами екологічної безпеки у галузі охорони атмосферного повітря, дозволами на викиди забруднюючих речовин тощо;
- вживати заходи щодо зменшення обсягів викидів забруднюючих речовин і зменшення впливу фізичних факторів;
- забезпечувати безперебійну ефективну роботу і підтримання у справному стані споруд, устаткування та апаратури для очищення викидів і зменшення рівнів впливу фізичних та біологічних факторів;
- здійснювати контроль за обсягом і складом забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря, і рівнями фізичного впливу та вести їх постійний облік;
- заздалегідь розробляти спеціальні заходи щодо охорони атмосферного повітря на випадок виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру і вживати заходів для ліквідації причин, наслідків забруднення атмосферного повітря;
- забезпечувати здійснення інструментально-лабораторних вимірювань параметрів викидів забруднюючих речовин стаціонарних і пересувних джерел та ефективності роботи газоочисних установок;
- своєчасно і в повному обсязі сплачувати збори за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних ресурсів відповідно до закону та вживати інші заходи щодо охорони атмосферного повітря.

Господарська чи інші види діяльності, пов'язані з порушенням умов і вимог до викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря і рівнів впливу фізичних та біологічних факторів на його стан, передбачених дозволами, може бути обмежена, тимчасово заборонена (зупинена) або припинена відповідно до законодавства.

З метою відвернення і зменшення забруднення атмосферного повітря транспортними та іншими пересувними засобами і установками та впливу пов'язаних з ними фізичних факторів здійснюються:

- розроблення та виконання комплексу заходів щодо зниження викидів, знешкодження шкідливих речовин і зменшення фізичного

впливу під час проектування, виробництва, експлуатації та ремонту транспортних та інших пересувних засобів і установок;

- переведення транспортних та інших пересувних засобів і установок на менш токсичні види палива;
- раціональне планування та забудова населених пунктів з дотриманням нормативно визначеної відстані до транспортних шляхів;
- виведення з густонаселених житлових кварталів за межі міста транспортних підприємств, вантажного транзитного автомобільного транспорту;
- обмеження в'їзду автомобільного транспорту та інших транспортних засобів і установок у сельбищні, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні та природно-заповідні зони, місця масового відпочинку та туризму;
- поліпшення стану утримання транспортних шляхів і вуличного покриття;
- впровадження в містах автоматизованих систем регулювання дорожнього руху;
- удосконалення технологій транспортування і зберігання палива, забезпечення постійного контролю за якістю палива на нафтопереробних підприємствах та автозаправних станціях;
- впровадження та вдосконалення діяльності контрольно-регулювальних і діагностичних пунктів та комплексних систем перевірки нормативів екологічної безпеки транспортних та інших пересувних засобів і установок.

Проектування, виробництво, експлуатація транспортних та інших пересувних засобів і установок, вміст забруднюючих речовин у відпрацьованих газах яких перевищує нормативи або рівні впливу фізичних факторів, забороняються.

Охорона вод – система правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на збереження і відновлення водних об'єктів.

Усі води (водні об'єкти) підлягають охороні від забруднення, замічення, вичерпання та інших дій, які можуть погіршити умови водопостачання, завдавати шкоди здоров'ю людей, спричинити зменшення рибних запасів та інших об'єктів водного промислу, погіршення умов існування диких тварин, зниження родючості земель та інші несприятливі явища внаслідок зміни фізичних і хімічних властивостей вод, зниження їх здатності до природного очищення, порушення гідрологічного і гідрогеологічного режиму вод.

Під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції та введення в дію підприємств, споруд і інших об'єктів, а також під час впровадження нових технологічних процесів повинно забезпечуватися раціональне використання вод. При цьому передбачаються технології, які забезпечують охорону вод від забруднення, засмічення і вичерпання, попередження їх шкідливої дії, охорону земель від засолення, підтоплення або пересушення, а також сприяють збереженню природних умов і ландшафтів як безпосередньо в зоні їх розміщення, так і на водозбірній площі водних об'єктів.

Забороняється проектування і будівництво прямоточних систем водопостачання промислових підприємств, за винятком підприємств, які за технологією виробництва не можуть бути переведені на оборотне водопостачання.

Забороняється здійснення проектів господарської та іншої діяльності без оцінки їх впливу на стан вод.

Під час розміщення, проектування, будівництва, реконструкції та введення в дію підприємств, споруд та інших об'єктів на рибогосподарських водних об'єктах здійснюються заходи, що забезпечують охорону риб, різних водних тварин і рослин та їх відтворення.

До основних заходів для забезпечення охорони і відтворення рибних запасів, водних тварин і рослин належить обладнання рибозахисними пристроями водозабірних та інших споруд відповідно до затверджених проектів, будівництво риборозплідників, штучних нерестовищ, рибопропускних споруд, підготовка ложа водоймища тощо.

Забороняється скидання у водні об'єкти виробничих, побутових, радіоактивних та інших видів відходів і сміття.

Підприємствам, установам, організаціям і громадянам забороняється забруднювати, засмічувати поверхні водозборів, льодового покриву водойм, водостоків, а також морів, їх заток і лиманів виробничими, побутовими та іншими відходами, сміттям, нафтовими, хімічними та іншими забруднюючими речовинами.

Власники засобів водного транспорту, трубопроводів, плавучих та інших споруд на водних об'єктах, а також інші юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечувати охорону вод від забруднення і засмічення внаслідок втрат мастила, пального, хімічних, нафтових та інших забруднюючих речовин.

У внутрішні морські води та територіальне море забороняється скидати із суден і плавучих засобів, платформ та інших морських споруд і повітряних суден хімічні, радіоактивні та інші шкідливі речовини, а також радіоактивні або інші відходи, матеріали, предмети та сміття, що можуть спричинити забруднення моря.

З метою запобігання забрудненню вод сільськогосподарські, лісогосподарські підприємства, селянські (фермерські) господарства та громадяни зобов'язані дотримуватися встановлених правил зберігання, транспортування та використання добрив, хімічних засобів захисту рослин та інших токсичних препаратів і речовин.

Охорона водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, здійснюється в порядку, встановленому для санітарної охорони курортів.

З метою охорони водних об'єктів, віднесених до категорії лікувальних, встановлюються округи санітарної охорони курортів з особливим режимом у порядку, передбаченому законодавством про охорону здоров'я.

Скидання будь-яких зворотних вод у водні об'єкти, що віднесені до категорії лікувальних, забороняється.

Підприємства, установи і організації, діяльність яких може негативно впливати на стан підземних вод, особливо ті, які експлуатують накопичувачі промислових, побутових і сільськогосподарських стоків чи відходів, повинні здійснювати заходи щодо попередження забруднення підземних вод, а також обладнувати локальні мережі спостережувальних свердловин для контролю за якісним станом цих вод.

У разі розкриття водоносних горизонтів з підземною водою питної якості особи, які проводять бурові, гірничі та інші роботи, пов'язані з пошуками, розвідкою, експлуатацією родовищ корисних копалин, повинні повідомити про це у встановленому порядку державні органи геології, охорони навколишнього природного середовища і санітарного нагляду для вжиття заходів щодо охорони підземних вод від вичерпання і забруднення.

Охорона земель – включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на їх раціональне використання, запобігання необґрунтованому вилученню земель із сільськогосподарського обороту, захист від шкідливих антропогенних впливів, а також на відтворення і підвищення родючості ґрунтів, продуктивності земель лісового фонду, забезпечення режиму земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення.

Охорона земель здійснюється на основі комплексного підходу до угідь як до складних природних утворень (екосистем) з урахуванням цілей і характеру їх використання, зональних і регіональних особливостей.

Система раціонального використання земель повинна мати природоохоронний, ресурсозберігаючий, відтворювальний характер і передбачати збереження ґрунтів, обмеження негативного впливу на них,

а також на рослинний і тваринний світ, геологічні породи, водні джерела та інші компоненти навколишнього середовища.

Власники землі і землекористувачі, в тому числі орендарі, здійснюють:

- раціональну організацію території;
- збереження і підвищення родючості ґрунтів, а також поліпшення інших корисних властивостей землі;
- захист земель від водної та вітрової ерозії, селів, підтоплення, заболочування, вторинного засолення, висушування, ущільнення, забруднення відходами виробництва, хімічними і радіоактивними речовинами та від інших процесів руйнування;
- захист від заростання сільськогосподарських угідь чагарниками і дрібноліссям, інших процесів погіршення культур технічного стану земель;
- рекультивацію порушених земель, заходи щодо підвищення їх родючості та поліпшення інших корисних властивостей землі;
- знімання, використання і збереження родючого шару ґрунту при проведенні робіт, пов'язаних із порушенням земель;
- тимчасову консервацію деградованих сільськогосподарських угідь, якщо іншими способами неможливо відновити родючість ґрунтів.

При розміщенні, проектуванні, будівництві та введенні в дію нових і реконструйованих об'єктів, будівель і споруд, а також впровадженні нових технологій повинно передбачатися додержання екологічних та санітарно-технічних вимог щодо охорони земель.

Введення в дію об'єктів і застосування технологій, що не забезпечують вимог захисту земель від деградації або порушення, забороняється.

Розміщення об'єктів, що впливають на стан земель, погоджується із землепорядними, природоохоронними та іншими органами в порядку, що визначається законодавством України.

Охорона лісів – включає систему правових, організаційних, економічних та інших заходів, спрямованих на забезпечення раціонального використання, відтворення, підвищення продуктивності та захисту лісів з метою збереження екологічних (водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних), естетичних, виховних, економічних та інших їх властивостей.

Ліси України підлягають охороні і захисту, що передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на їх збереження від знищення, пошкодження, ослаблення та іншого шкідливого впливу, захист від шкідників і хвороб, а також раціональне використання.

Забезпечення охорони та захисту лісів покладається на центральні та місцеві органи державної виконавчої влади, Верховну Раду Республіки Крим, місцеві ради та постійних лісокористувачів відповідно до законодавства України.

Місцеві ради, Уряд Республіки Крим для охорони лісів від пожеж:

- щорічно організують розробку і здійснення лісокористувачами заходів протипожежної профілактики у лісах;
- залучають до гасіння лісових пожеж населення, протипожежну техніку і транспортні засоби підприємств, установ та організацій у встановленому законодавчими актами порядку;
- забезпечують осіб, залучених до гасіння лісових пожеж, харчуванням та медичним обслуговуванням;
- сприяють будівництву об'єктів протипожежного призначення, роботі повітряних суден авіалісоохорони;
- організують через засоби масової інформації пропаганду правил протипожежної безпеки, висвітлення проблем збереження лісів;
- забезпечують координацію заходів, спрямованих на охорону лісів від пожеж у межах своєї території.

Підприємства, установи, організації та громадяни, діяльність яких впливає на стан і відтворення лісів, зобов'язані погоджувати відповідно до законодавства України з державними органами лісового господарства, державними органами охорони навколишнього природного середовища та іншими органами проведення організаційних, санітарних, технологічних та інших заходів щодо охорони і захисту лісів.

Охорону і захист лісів на території України здійснюють лісова охорона спеціально уповноважених державних органів лісового господарства (державна лісова охорона) та лісова охорона інших постійних лісокористувачів.

Охорона надр – включає такі основні вимоги щодо використання надр:

- забезпечення повного і комплексного геологічного вивчення надр;
- додержання встановленого законодавством порядку надання надр у користування і недопущення самовільного користування надрами;
- раціональне вилучення і використання запасів корисних копалин і наявних у них компонентів;
- недопущення шкідливого впливу робіт, пов'язаних з користуванням надрами, на збереження запасів корисних копалин, гірничих виробок і свердловин, що експлуатуються чи законсервовані, а також підземних споруд;

- охорона родовищ корисних копалин від затоплення, обводнення, пожеж та інших факторів, що впливають на якість корисних копалин і промислову цінність родовищ або ускладнюють їх розробку;
- запобігання необґрунтованій та самовільній забудові площ залягання корисних копалин і додержання встановленого законодавством порядку використання цих площ для інших цілей;
- запобігання забрудненню надр при підземному зберіганні нафти, газу та інших речовин і матеріалів, захороненні шкідливих речовин і відходів виробництва, скиданні стічних вод;
- додержання інших вимог, передбачених законодавством про охорону навколишнього природного середовища.

Забороняється проектування і будівництво населених пунктів, промислових комплексів та інших об'єктів без попереднього геологічного вивчення ділянок надр, що підлягають забудові. Забудова площ залягання корисних копалин загальнодержавного значення, а також будівництво на ділянках їх залягання споруд, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, допускаються у виняткових випадках лише за погодженням з відповідними територіальними геологічними підприємствами та органами державного гірничого нагляду. При цьому повинні здійснюватися заходи, які б забезпечували можливість видобування з надр корисних копалин.

Рідкісні геологічні відслонення, мінералогічні утворення, палеонтологічні об'єкти та інші ділянки надр, які становлять особливу наукову або культурну цінність, можуть бути оголошені у встановленому законодавством порядку об'єктами природно-заповідного фонду.

У разі виявлення при користуванні надрами рідкісних геологічних відшарувань і мінералогічних утворень, метеоритів, палеонтологічних, археологічних та інших об'єктів, що становлять інтерес для науки і культури, користувачі надр зобов'язані зупинити роботи на відповідній ділянці і повідомити про це зацікавлені державні органи.

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України – це комплекс організаційних, правових, економічних, наукових, інших заходів, спрямованих на забезпечення збереження, охорони та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу.

Охорона об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом:

- установлення особливого правового статусу рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, заборони або обмеження їх використання;
- урахування вимог щодо їх охорони під час розроблення нормативно-правових актів;

- систематичної роботи з виявлення місць їх перебування (зростання), проведення постійного спостереження (моніторингу) за станом їх популяцій;
- пріоритетного створення заповідників, інших територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також екологічної мережі на територіях, де перебувають (зростають) об'єкти Червоної книги України, та на шляхах міграції рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного світу;
- створення центрів та “банків” для збереження генофонду зазначених об'єктів;
- розведення їх у спеціально створених умовах (зоологічних парках, розплідниках, ботанічних садах, дендрологічних парках тощо);
- урахування спеціальних вимог щодо охорони об'єктів Червоної книги України під час розміщення продуктивних сил, вирішення питань відведення земельних ділянок, розроблення проектної та проектно-планувальної документації, проведення екологічної експертизи.

Відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечується шляхом:

- сприяння природному відновленню популяцій рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, інтродукції та реінтродукції таких видів у природні умови, де вони перебували (зростали);
- утримання і розведення у штучно створених умовах.

Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України забезпечуються також шляхом здійснення необхідних наукових досліджень з метою розроблення наукових засад їх охорони та відтворення, установлення підвищеної адміністративної, цивільної та кримінальної відповідальності за знищення чи пошкодження об'єктів Червоної книги України, заподіяння шкоди середовищу їх перебування (зростання), проведення освітньої та виховної роботи серед населення.

Перебування (зростання) на певній території рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до Червоної книги України, є підставою для оголошення її об'єктом природно-заповідного фонду України загальнодержавного значення.

Для забезпечення вирішення транскордонних та інших проблем охорони і відтворення об'єктів Червоної книги України здійснюється міжнародне співробітництво в цій сфері шляхом укладання і виконання відповідних двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів, організації біосферних заповідників, створення на територіях, су-

міжних з іншими державами, міждержавних заповідників, національних парків, заказників та інших територій і об'єктів природно-заповідного фонду, проведення спільних наукових досліджень, обміну їх результатами.

Охорона тваринного світу – включає систему правових, організаційних, економічних, матеріально-технічних, освітніх та інших заходів, спрямованих на збереження, відтворення і використання об'єктів тваринного світу.

Охорона тваринного світу передбачає комплексний підхід до вивчення стану, розроблення і здійснення заходів щодо охорони та поліпшення екологічних систем, в яких перебуває і складовою частиною яких є тваринний світ.

Охорона тваринного світу забезпечується шляхом:

- встановлення правил та науково обґрунтованих норм охорони, раціонального використання і відтворення об'єктів тваринного світу;
- встановлення заборони та обмежень при використанні об'єктів тваринного світу;
- охорони від самовільного використання та інших порушень встановленого законодавством порядку використання об'єктів тваринного світу;
- охорони середовища існування, умов розмноження і шляхів міграції тварин;
- запобігання загибелі тварин під час здійснення виробничих процесів;
- формування екологічної мережі, створення державних заповідників, заказників і визначення інших природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні;
- встановлення особливого режиму охорони видів тварин, занесених до Червоної книги України і до переліків видів тварин, які підлягають особливій охороні на території Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя;
- розроблення і впровадження програм (планів дій) щодо збереження та відтворення видів диких тварин, які перебувають під загрозою зникнення;
- розведення в неволі рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тварин, створення центрів та “банків” для зберігання генетичного матеріалу;
- встановлення науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу та вимог щодо засобів їх добування;
- регулювання вилучення тварин із природного середовища для зоологічних колекцій;

- надання допомоги тваринам у разі захворювання, загрози їх загибелі під час стихійного лиха і внаслідок надзвичайних екологічних ситуацій;
- організації наукових досліджень, спрямованих на обґрунтування заходів щодо охорони тваринного світу;
- виховання громадян у дусі гуманного ставлення до тварин;
- пропаганди важливості охорони тваринного світу;
- здійснення контролю у галузі охорони, використання і відтворення тваринного світу;
- проведення заходів екологічної безпеки;
- запобігання проникненню в природне середовище України чужорідних видів диких тварин та здійснення заходів щодо недопущення негативних наслідків у разі їх випадкового проникнення;
- проведення відповідно до законодавства інших заходів і встановлення інших вимог щодо охорони об'єктів тваринного світу.

П

Пам'ятки природи – вид природних територій, що перебувають під особливою охороною і належать до природно-заповідного фонду України. Ними оголошуються окремі унікальні природні утворення, що мають особливе природоохоронне, наукове, естетичне і пізнавальне значення, з метою збереження їх у природному стані.

Пам'ятки природи залежно від їх екологічної, наукової та іншої цінності можуть бути загальнодержавного або місцевого значення. Пам'ятками природи можуть бути оголошені ділянки суші і водного простору, окремі природні об'єкти, зокрема, унікальні форми рельєфу і пов'язані з ними природні ландшафти, скелі, мінеральні водні джерела, водоспади, гейзери, печери, гроти, острови, півострови, бухти, ділянки, де ростуть рідкісні або особливо цінні рослини, місця гніздування птахів тощо.

Оголошення пам'яток природи провадиться без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

На території пам'яток природи забороняється будь-яка діяльність, що загрожує збереженню або призводить до деградації чи зміни первісного їх стану.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених пам'ятками природи, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва – найбільш визначні та цінні зразки паркового будівництва, які оголошуються об'єктами природно-заповідного фонду з метою їх охорони і використання в естетичних, виховних, наукових, природоохоронних та оздоровчих цілях.

Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть бути загальнодержавного і місцевого значення. Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення є природоохоронними рекреаційними установами. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва можуть проводитися наукові дослідження.

Оголошення парків-пам'яток садово-паркового мистецтва проводиться з вилученням у встановленому порядку або без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

У межах територій парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забороняється будь-яка діяльність, що не пов'язана з виконанням покладених на них завдань і загрожує їх збереженню. На території парків-пам'яток садово-паркового мистецтва забезпечується проведення екскурсій та масовий відпочинок населення, здійснюється догляд за насадженнями, включаючи санітарні рубки, рубки реконструкції та догляду за підсадкою дерев і чагарників ідентичного видового складу замість загиблих, вживаються заходи щодо запобігання самосіву, збереження композицій із дерев, чагарників і квітів, трав'яних газонів.

Власники або користувачі земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів, оголошених парками-пам'ятками садово-паркового мистецтва, беруть на себе зобов'язання щодо забезпечення режиму їх охорони та збереження.

Паспорт річки – це уніфіковане зведення основних даних про водний режим, фізико-географічні особливості, використання природних ресурсів і екологічний стан в її басейні, а також відпрацювання рекомендацій щодо підвищення стійкості екологічної системи.

Паспорти річок складаються для оцінки їх екологічного стану і оперативного використання водогосподарськими та іншими зацікавленими організаціями під час вирішення питань комплексного використання водних ресурсів і охорони від забруднення, а також для розроблення прогнозу і заходів щодо оздоровлення річок.

Паспорти розробляються на річки, які мають площу водозбору до 50 тис. км² за замовленням водогосподарських організацій Державного комітету з водного господарства України.

Основними джерелами вихідної інформації для складання паспортів річок є матеріали комплексних польових обстежень річок та їх

басейнів, відомості, отримані під час багаторічних спостережень за режимом поверхневих і підземних вод, про природні умови регіону, архівні матеріали про екстремальні показники гідрометеорологічних характеристик, Державний водний кадастр, Державний земельний кадастр тощо.

Пестициди – токсичні речовини, їх сполуки або суміші речовин хімічного чи біологічного походження, призначені для знищення, регуляції та припинення розвитку шкідливих організмів, внаслідок діяльності яких вражаються рослини, тварини, люди і завдається шкоди матеріальним цінностям, а також гризунів, бур'янів, деревної, чагарникової рослинності, засмічуючих видів риб.

Плата за землю – справляється у вигляді земельного податку або орендної плати, що визначається залежно від грошової оцінки земель. Власники земельних ділянок, земельних часток (паїв) та землекористувачі, крім орендарів та інвесторів – учасників угоди про розподіл продукції, сплачують земельний податок. Справляння земельного податку за земельні ділянки, надані в користування у зв'язку з укладенням угоди про розподіл продукції, замінюється розподілом виробленої продукції між державою та інвестором на умовах такої угоди.

За земельні ділянки, надані в оренду, справляється орендна плата.

Об'єктом плати за землю є земельна ділянка, а також земельна частка (пай), яка перебуває у власності або користуванні, у тому числі на умовах оренди. Суб'єктом плати за землю (платником) є власник земельної ділянки, земельної частки (паю) і землекористувач, у тому числі орендар.

Побічні лісові користування – види спеціального лісокористування, що передбачають випасання худоби, розміщення пасік, заготівлю сіна, деревних соків, збирання і заготівлю дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини, лісової підстилки та очерету на землях лісового фонду.

Здійснення побічних лісових користувань повинно провадитися без заподіяння шкоди лісу.

Заготівля сіна і випасання худоби на земельних ділянках лісового фонду забороняються, якщо це може завдати шкоди лісу. Земельні ділянки лісового фонду для заготівлі сіна і випасання худоби щороку визначаються постійними лісокористувачами на підставі матеріалів лісовпорядкування або спеціального обстеження.

Заготівля сіна і випасання худоби на сільськогосподарських угіддях, що входять до складу земель лісового фонду, не належать до ви-

користання лісових ресурсів і проводяться відповідно до агротехнічних умов з урахуванням інтересів лісового господарства.

Розміщення пасік на земельних ділянках лісового фонду здійснюється без права рубок дерев і чагарників, розчищення та розорювання земельних ділянок лісового фонду і спорудження на них будівель капітального типу. Місця розміщення пасік визначаються з урахуванням умов ведення лісового господарства і спеціального використання лісових ресурсів.

Заготівля деревних соків провадиться в спеціально створених для цієї мети насадженнях, а також деревостанах, що підлягають рубці головного користування, не раніше ніж за 10 років до рубки, а в деревостанах, що підлягають рубкам, пов'язаним з веденням лісового господарства, та іншим – за один рік до рубки.

Заготівля (збирання) дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин і технічної сировини провадиться способами і методами, що виключають виснаження наявних ресурсів і заподіяння шкоди лісовому господарству.

Збирання лісової підстилки допускається в окремих випадках у лісах другої групи на земельних ділянках лісового фонду, що визначаються постійними лісокористувачами, не частіше одного разу на п'ять років на одній і тій же ділянці лісу.

Заготівля очерету провадиться на земельних ділянках лісового фонду з урахуванням збереження сприятливих умов для життя диких тварин та інтересів охорони навколишнього природного середовища.

Полювання – дії людини, спрямовані на вистежування, переслідування з метою добування і власне добування (відстріл, відлов) мисливських тварин, що перебувають у стані природної волі або утримуються в напіввільних умовах.

Право на полювання в межах визначених для цього мисливських угідь мають громадяни України, які досягли 18-річного віку, одержали в установленому порядку дозвіл на добування мисливських тварин та інші документи, що засвідчують право на полювання.

Полювання з використанням вогнепальної мисливської зброї дозволяється лише особам, які в установленому порядку одержали дозвіл органу внутрішніх справ на право користування цією зброєю.

До полювання прирівнюється:

- перебування осіб у межах мисливських угідь, у тому числі на польових і лісових дорогах (крім доріг загального користування), з будь-якою стрілецькою зброєю або з капканами та іншими знаряддями добування звірів і птахів, або з собаками мисливських порід чи ловчими звірами і птахами, або з продукцією полювання;

- перебування осіб на дорогах загального користування з продукцією полювання або з будь-якою зібраною розчохленою стрілецькою зброєю.

Документами на право полювання є:

- посвідчення мисливця;
- щорічна контрольна картка обліку добутої дичини і порушень правил полювання з відміткою про сплату державного мита;
- дозвіл на добування мисливських тварин (ліцензія, відстрільна картка тощо);
- відповідний дозвіл на право користування вогнепальною мисливською зброєю;
- паспорт на собак мисливських порід, інших ловчих звірів і птахів з відміткою про допуск до полювання у поточному році у разі їх використання під час полювання.

Зазначені документи мисливець зобов'язаний мати під час здійснення полювання, транспортування або перенесення продукції полювання і пред'являти їх на вимогу осіб, уповноважених здійснювати контроль у галузі мисливського господарства та полювання.

Права громадян екологічні – визначають сукупну міру можливої і дозволеної поведінки людини у сфері належності природних об'єктів, їх використання, відновлення та охорони навколишнього природного середовища. Ця міра включає в себе можливість безпосередньо користуватися природою, вимагати від держави, фізичних та юридичних осіб виконання їхніх обов'язків з охорони навколишнього природного середовища у випадку погіршення його якості, а також звертатися за державним або громадським захистом своїх порушених прав.

Екологічні права громадян закріплені Конституцією України, екологічними кодексами та законами. У загальній формі ці права перераховані у статті 9 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”, відповідно до якої кожний громадянин України має право на:

- безпечне для його життя та здоров'я навколишнє природне середовище;
- участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, та внесення пропозицій з цих питань до державних і господарських органів, установ та організацій;

- участь у розробці та здійсненні заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального і комплексного використання природних ресурсів;
- здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;
- об'єднання в громадські природоохоронні формування;
- одержання у встановленому порядку повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища та його вплив на здоров'я населення;
- участь у проведенні громадської екологічної експертизи;
- одержання екологічної освіти;
- подання до суду позовів до державних органів, підприємств, установ, організацій і громадян про відшкодування шкоди, заподіяної їх здоров'ю та майну внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Право власності на природні ресурси – розглядається в об'єктивному(широкому) і суб'єктивному (вузькому) значенні.

В об'єктивному значенні – це сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу належності об'єктів природи одним особам і відчуженості таких об'єктів від інших осіб.

Право власності на природні ресурси в суб'єктивному значенні – це право конкретного суб'єкта володіти, користуватися і в дозволених законом рамках розпоряджатися певними частинами природних об'єктів.

Право власності на природні ресурси володіє низкою специфічних особливостей, що дозволяють виділити його із загального права власності:

- право власності на природні ресурси не є всеохоплюючим. Воно розповсюджується не на всі природні об'єкти, а лише на ті, що піддаються індивідуалізації;
- природні ресурси, будучи самостійними об'єктами права власності, водночас знаходяться у нерозривному екологічному взаємозв'язку з іншими елементами екологічної системи. Вони невіддільні від інших елементів природного середовища, підкоряються законам розвитку природи;
- природні ресурси як об'єкти природного походження складають національне багатство України.

Зміст права власності на природні ресурси – це ті правомочності, що належать власнику, а саме: володіння, користування та розпорядження. Право володіння означає фактичне володіння річчю, котре

має юридичне значення. Щодо природних ресурсів, то володіння, як правило, виражається у віднесенні природного об'єкта до відання власника, закріпленні його за власником (наприклад, земельної ділянки з визначеними межами за фермерським господарством). Право володіння належить будь-якому власнику, якщо, звичайно, об'єкт не передано у користування чи оренду іншим особам.

Право користування об'єктом природи – це право здійснювати його безпосередню господарську експлуатацію з метою вилучення його корисних властивостей і якостей, отримання інших благ. Право користування також зберігається у власника в тому разі, коли об'єкт не передано в оренду чи у користування іншим суб'єктам.

Право розпорядження є основним повноваженням власника, яке і відрізняє його від користувачів. Якщо відбувається передача цього права, то змінюється і власник об'єкта. Право розпорядження природним об'єктом – це право визначати його юридичну долю, вчиняти дії, спрямовані на зміну його юридичного статусу. В найбільш повному обсязі це право належить державі, яка може передавати природні ресурси у власність іншим суб'єктам, надавати їх у користування та вилучати у користувачів, видавати нормативно-правові акти, які визначають режим тих чи інших природних об'єктів. Певні обмеження права власності на природні ресурси встановлені для приватних і колективних власників. Законодавство обмежує перелік угод, які можуть бути вчинені з природними об'єктами. Крім того, власники не мають право самостійно змінювати цільове призначення природного об'єкта, погіршувати його якість, знищувати тощо. Ці обмеження пов'язані зі специфікою природних ресурсів як об'єктів власності, що, незважаючи на приналежність конкретним суб'єктам, продовжують лишатися невід'ємними елементами навколишнього природного середовища, зберігати екологічні взаємозв'язки з іншими природними компонентами.

Право постійного користування земельною ділянкою – це право володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку.

Права постійного користування земельною ділянкою із земель державної та комунальної власності набувають лише підприємства, установи та організації, що належать до державної або комунальної власності.

Право природокористування – розглядається в об'єктивному і суб'єктивному значеннях.

Право природокористування в об'єктивному розумінні – це інститут Загальної частини екологічного права, в якому об'єднані норми, що визначають спільні положення для права користування всіма видами природних об'єктів, включаючи і норми, які регулюють їх комплексне використання.

Право природокористування розвивалося шляхом формування і удосконалення права користування окремими видами природних об'єктів, а саме: права землекористування, права водокористування, права лісокористування, права користування надрами, права користування тваринним світом тощо. Незважаючи на певну специфіку, ці види права природокористування мають спільні ознаки. До того ж усі природні об'єкти тісно пов'язані між собою в навколишньому природному середовищі і, як правило, не можуть існувати відокремлено один від одного, що дозволяє усі правові норми, які закріплюють загальні права користування різними видами природних об'єктів, об'єднати в правовий інститут.

В суб'єктивному розумінні – це забезпечена законом можливість безпосередньої експлуатації природного об'єкта з метою одержання певних благ, забезпечення потреб і інтересів природокористувача. Суб'єктивне право природокористування визначає можливу поведінку суб'єктів у межах екологічного законодавства по вилученню корисних властивостей і якостей об'єкта з метою реалізації своїх екологічних інтересів.

Право природокористування виникає з приводу використання різних екологічних об'єктів. Ними можуть бути конкретні природні об'єкти, їх складові частини, які піддаються або не піддаються індивідуалізації, окремі властивості і якості цих об'єктів природи.

Об'єктами права природокористування є конкретні, індивідуально зазначені і юридично відокремлені природні об'єкти або їх складові частини, закріплені на праві користування за конкретними суб'єктами.

Суб'єктами права природокористування є юридичні або фізичні особи, які у визначеному законом порядку набули право користування конкретними природними об'єктами для відповідних цілей і мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки.

Правопорушення екологічне – протиправне, винне, соціально шкідливе, а для злочинів – суспільно небезпечне, діяння (дії чи бездіяльність), котре посягає на встановлений екологічний правопорядок, за вчинення якого законом встановлено юридичну відповідальність.

Закон України “Про охорону навколишнього природного середовища” містить загальний перелік екологічних правопорушень, які тяг-

нуть за собою юридичну відповідальність. Згідно зі статтею 68 закону відповідальність за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища несуть особи, винні у:

- порушенні прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище;
- порушенні норм екологічної безпеки;
- порушенні вимог законодавства України при проведенні екологічної експертизи, в тому числі поданні свідомо неправдивого експертного висновку;
- невиконанні вимог державної екологічної експертизи;
- фінансуванні, будівництві та впровадженні у виробництво нових технологій і устаткування без позитивного висновку державної екологічної експертизи;
- порушенні екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції, введенні в дію, експлуатації та ліквідації підприємств, споруд, пересувних засобів та інших об'єктів;
- допущенні наднормативних, аварійних і залпових викидів і скидів забруднюючих речовин та інших шкідливих впливів на навколишнє природне середовище;
- перевищенні лімітів та порушенні інших вимог використання природних ресурсів;
- самовільному спеціальному використанні природних ресурсів;
- порушенні строків внесення зборів за використання природних ресурсів та забруднення навколишнього природного середовища;
- невжитті заходів щодо попередження та ліквідації екологічних наслідків аварій та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище;
- невиконанні розпоряджень органів, які здійснюють державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, та вчиненні опору їх представникам;
- порушенні природоохоронних вимог при зберіганні, транспортуванні, використанні, знешкодженні та захороненні хімічних засобів захисту рослин, мінеральних добрив, токсичних радіоактивних речовин та відходів;
- невиконанні вимог охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших територій, що підлягають особливій охороні, видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України;
- відмові від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про дже-

рела забруднення, у приховуванні випадків аварійного забруднення навколишнього природного середовища або фальсифікації відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення;

- пониженні честі і гідності працівників, які здійснюють контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, посяганні на їхнє життя і здоров'я.

Зазначений перелік не є вичерпним. Законами України може передбачатися відповідальність і за інші види екологічних правопорушень.

Природа – в широкому розумінні, це, по-перше, все, що існує, весь світ у різноманітності його форм, вживається в одному ряді з такими поняттями, як матерія, Всесвіт. По-друге, природа – це сукупність природних умов існування людства. До поняття “природа” входять штучно створені природні об’єкти: водоканали, водосховища тощо. Проте поняття “природа” не охоплює штучні об’єкти, які не пов’язані з іншими компонентами довкілля, наприклад, водні басейни.

Природа виявляє себе також у природних стихійних явищах, процесах.

У Законі України “Про охорону навколишнього природного середовища” природа виступає у формі об’єктів навколишнього природного середовища, які підлягають охороні, в тому числі, і правовій.

Природні заповідники – природоохоронні, науково-дослідні установи загальнодержавного значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних для даної ландшафтної зони природних комплексів з усією сукупністю їх компонентів, вивчення природних процесів і явищ, що відбуваються в них, розробки наукових засад охорони навколишнього природного середовища, ефективного використання природних ресурсів та екологічної безпеки.

Ділянки землі та водного простору з усіма природними ресурсами повністю вилучаються з господарського використання і надаються заповідникам у порядку, встановленому актами законодавства України.

Основними завданнями природних заповідників є збереження природних комплексів та об’єктів на їх території, проведення наукових досліджень і спостережень за станом навколишнього природного середовища, розробка на їх основі природоохоронних рекомендацій, поширення екологічних знань, сприяння у підготовці наукових кадрів і спеціалістів у галузі охорони навколишнього природного середовища та заповідної справи.

На природні заповідники покладається також координація і проведення наукових досліджень на територіях заказників, пам'яток природи, заповідних урочищ у регіоні.

На території природних заповідників забороняється будь-яка господарська та інша діяльність, що суперечить цільовому призначенню заповідника, порушує природний розвиток процесів та явищ або створює загрозу шкідливого впливу на його природні комплекси та об'єкти, а саме:

- будівництво споруд, шляхів, лінійних та інших об'єктів транспорту і зв'язку, не пов'язаних з діяльністю природних заповідників, розведення вогнищ, влаштування місць відпочинку населення, стоянка транспорту, а також проїзд і прохід сторонніх осіб, прогін свійських тварин, пересування механічних транспортних засобів, за винятком шляхів загального користування, лісосплав, проліт літаків та вертольотів нижче 2000 метрів над землею, подолання літаками звукового бар'єру над територією заповідника та інші види штучного шумового впливу, що перевищують установлені нормативи;
- геологорозвідувальні роботи, розробка корисних копалин, попущення ґрунтового покриву та гідрологічного і гідрохімічного режимів, руйнування геологічних відслонень, застосування хімічних засобів, усі види лісокористування, а також заготівля кормових трав, лікарських та інших рослин, квітів, насіння, очерету, випасання худоби, вилов і знищення диких тварин, порушення умов їх оселення, гніздування, інші види користування рослинним і тваринним світом, що призводять до порушення природних комплексів;
- мисливство, рибалство, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обґрунтовану ємність угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, за винятком матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень.

Природно-заповідний фонд – ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

Природно-заповідний фонд охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світо-

вої системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

Програма екологічна – це комплекс взаємоузгоджених територіальних заходів, спрямованих на поліпшення співіснування природних екологічних систем і суспільства.

За територіальним критерієм та органами, що їх розробляють, екологічні програми поділяються на державні, регіональні та місцеві.

Державна екологічна програма передбачає заходи щодо стабілізації та поліпшення стану навколишнього природного середовища України чи окремих його складових (повітряного басейну, водних ресурсів тощо). Державними екологічними програмами визначається єдина політика в галузі охорони навколишнього природного середовища і раціонального природокористування, що повинна реалізовуватися через відповідні регіональні програми.

Регіональна екологічна програма включає природоохоронні заходи, що поширюються за межі однієї адміністративної області.

Місцева екологічна програма складається із природоохоронних заходів, які реалізуються у межах однієї області (району, міста).

Рішення про розроблення державних і регіональних екологічних програм приймає Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства екології та природних ресурсів, що вносить пропозиції про доцільність розроблення цих програм за результатами вивчення і дослідження стану навколишнього природного середовища України чи окремих регіональних програм природокористування, проведених власними підрозділами, науковими установами і організаціями, органами державної виконавчої влади.

Розроблення державних і регіональних екологічних програм організовує Мінекоресурсів із залученням зацікавлених міністерств, відомств, інших органів державної виконавчої влади, наукових установ та організацій.

Організацію розроблення місцевих екологічних програм здійснюють місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування.

Р

Радіаційна безпека – дотримання допустимих меж радіаційного впливу на персонал ядерних установок, джерел іонізуючого випромінювання, населення та навколишнє природне середовище, встановлених нормами, правилами і стандартами з безпеки.

Норми, правила і стандарти з радіаційної безпеки – це критерії, вимоги і умови забезпечення безпеки під час використання ядерної енергії. Дотримання норм, правил і стандартів з радіаційної безпеки є

обов'язковим при здійсненні будь-якого виду діяльності у сфері використання ядерної енергії.

Вимоги зазначених норм, правил та стандартів приймаються з урахуванням рекомендацій міжнародних організацій у сфері використання ядерної енергії.

Радіаційно небезпечні землі – це землі, на яких неможливе подальше проживання населення, одержання сільськогосподарської та іншої продукції, продуктів харчування, що відповідають республіканським та міжнародним допустимим рівням вмісту радіоактивних речовин, або які недоцільно використовувати за екологічними умовами.

Відповідно до Закону України “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи” до таких земель належать зона відчуження, з якої проведено евакуацію населення в 1986 році, та зона безумовного (обов'язкового) відселення.

Радіоактивно забруднені землі – це землі, які потребують проведення заходів радіаційного захисту та інших спеціальних втручань, спрямованих на обмеження додаткового опромінення, зумовленого Чорнобильською катастрофою, та забезпечення нормальної господарської діяльності. Відповідно до Закону України “Про правовий режим території, що зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи” до них належать зона гарантованого добровільного відселення та зона посиленого радіоекологічного контролю.

Регіональні ландшафтні парки – є природоохоронними рекреаційними установами місцевого чи регіонального значення, що створюються з метою збереження в природному стані типових або унікальних природних комплексів та об'єктів, а також забезпечення умов для організованого відпочинку населення.

Регіональні ландшафтні парки організовуються, як правило, без вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів у їх власників або користувачів.

У разі необхідності вилучення земельних ділянок, водних та інших природних об'єктів для потреб регіональних ландшафтних парків провадиться в порядку, встановленому законодавством України.

На регіональні ландшафтні парки покладається виконання таких завдань:

- збереження цінних природних та історико-культурних комплексів та об'єктів;

- створення умов для ефективного туризму, відпочинку та інших видів рекреаційної діяльності в природних умовах з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів і об'єктів;
- сприяння екологічній освітньо-виховній роботі.

На території регіональних ландшафтних парків з урахуванням природоохоронної, оздоровчої, наукової, рекреаційної, історико-культурної та інших цінностей природних комплексів та об'єктів, їх особливостей може проводитися зонування з урахуванням вимог, встановлених для територій національних природних парків.

Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду – це сукупність науково-обґрунтованих екологічних вимог, норм і правил, які визначають правовий статус, призначення цих територій та об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відтворення їх природних комплексів.

Рекультивация порушених земель – це комплекс організаційних, технічних і біотехнологічних заходів, спрямованих на відновлення ґрунтового покриву, поліпшення стану та продуктивності порушених земель.

Землі, які зазнали змін у структурі рельєфу, екологічному стані ґрунтів і материнських порід та у гідрологічному режимі внаслідок проведення гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, підлягають рекультивациі.

Для рекультивациі порушених земель, відновлення деградованих земельних угідь використовується ґрунт, знятий при проведенні гірничодобувних, геологорозвідувальних, будівельних та інших робіт, шляхом його нанесення на малопродуктивні ділянки або на ділянки без ґрунтового покриву.

Рибальство – вид використання об'єктів тваринного світу, який передбачає добування риби та водних безхребетних.

На території України відповідно до законодавства може здійснюватися промислове, любительське та спортивне рибальство.

Промислове рибальство – вид спеціального використання водних живих ресурсів, які перебувають у стані природної волі, шляхом їх вилучення (вилову, добування, збирання) із природного середовища з метою задоволення потреб населення і народного господарства.

Підприємствам, установам, організаціям і громадянам у порядку спеціального використання об'єктів тваринного світу надається право ведення промислового рибальства, включаючи промисел водних безхребетних на промислових ділянках рибогосподарських водних об'єктів та континентальному шельфі України.

До рибогосподарських водних об'єктів належать усі поверхневі, територіальні і внутрішні морські води, які використовуються (можуть використовуватися) для промислового добування, вирощування чи розведення риби та інших об'єктів водного промислу або мають значення для природного відтворення їх запасів, а також виключна (морська) економічна зона та акваторія у межах континентального шельфу України.

Підприємства, установи, організації та громадяни, яким надано в користування рибогосподарські водні об'єкти (їх частини), для ведення промислового рибальства, включаючи промисел водних безхребетних, зобов'язані здійснювати заходи, що забезпечують поліпшення екологічного стану водних об'єктів і умов відтворення рибних запасів, та утримувати в належному санітарному стані прибережні захисні смуги в місцях здійснення промислового рибальства.

Любительське і спортивне рибальство – вилов риби, добування водних безхребетних і збирання водних рослин у спеціально визначених для цього водоймах (їх ділянках) з метою особистого споживання за умови дотримання встановлених правил рибальства та водокористування. Безоплатне любительське і спортивне рибальство для особистого споживання (без права реалізації) дозволяється у порядку загального використання об'єктів тваринного світу громадянам, у визначених відповідно до законодавства водних об'єктах загального користування у межах встановлених законодавством обсягів безоплатного вилову і за умови додержання встановлених правил рибальства і водокористування.

В інших випадках любительське і спортивне рибальство здійснюються на праві спеціального використання об'єктів тваринного світу в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Під час здійснення любительського і спортивного рибальства забороняється:

- добування протягом року будь-яких морських звірів;
- організація змагань з рибальства в період нересту риби;
- застосування без дозволу органів рибоохорони нових знарядь і способів лову (добування), не передбачених правилами рибальства;
- знаходження на рибогосподарських водоймах або поблизу них з вибуховими чи отруйними речовинами, а також із знаряддями лову (добування), застосування яких в даний час та в даному місці заборонено;
- миття у рибогосподарських водоймах або в їх прибережних смугах транспортних засобів, а також проведення робіт, які негативно впливають на стан водойм;

- зупинка плавзасобів в заборонених для рибальства місцях, за винятком зупинок біля населених пунктів та випадків крайньої необхідності (шторм, туман, аварія тощо);
- пересування автотранспортних засобів по кризі рибогосподарських водойм у період льодоставу (за винятком спеціально обладнаних льодових трас);
- лов (добування) риби та інших водних живих ресурсів, занесених до Червоної книги України;
- лов (добування) водних живих ресурсів із застосуванням вибухових і отруйних речовин, електроструму, колючих знарядь лову, вогнепальної та пневматичної зброї (за винятком гарпунних рушниць для підводного полювання), промислових та інших знарядь лову (добування), виготовлених із сіткоснасних чи інших матеріалів усіх видів і найменувань, способу багріння, спорудження гаток, запруд та спускання води з рибогосподарських водойм, у каналах теплоенергоцентралей, підводних або скидних каналах електростанцій, у підводних і магістральних каналах, відводах рибогосподарських та меліоративних систем, в шлюзових каналах тощо.

Рибне господарство – галузь народного господарства, завданнями якої є вивчення, охорона, відтворення та використання на науковій основі водних живих ресурсів з метою одержання різних видів харчової, кормової, технічної та медичної продукції, а також створення умов для задоволення матеріальних, рекреаційних та оздоровчих потреб населення.

Родовища корисних копалин – це нагромадження мінеральних речовин в надрах, на поверхні землі, в джерелах вод та газів, на дні водоймищ, які за кількістю, якістю та умовами залягання є придатними для промислового використання.

Крім природних, виділяють техногенні родовища. Техногенні родовища корисних копалин – це місця, де накопичилися відходи видобутку, збагачення та переробки мінеральної сировини, запаси яких оцінені і мають промислове значення. Такі родовища можуть виникнути також внаслідок втрат при зберіганні, транспортуванні та використанні продуктів переробки мінеральної сировини.

Усі родовища корисних копалин, у тому числі техногенні, із запасами, оціненими як промислові, становлять Державний фонд родовищ корисних копалин, а всі попередньо оцінені родовища корисних копалин – резерв цього фонду.

Розрахункова лісосіка – це щорічна норма заготівлі деревини в порядку рубок головного користування, що обчислюється під час лі-

совпорядкування і затверджується для кожного постійного лісокористувача і окремо за групами порід у межах груп лісів, виходячи з принципів безперервності та невиснажливості використання лісових ресурсів.

Рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території.

С

Санітарне та епідемічне благополуччя населення – це стан здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарними нормами.

Сприятливим вважаються такі умови проживання людини, за яких відсутній будь-який шкідливий вплив на здоров'я людини і є можливості для забезпечення нормальних і відновлення порушених функцій організму.

Під факторами середовища життєдіяльності розуміють будь-які біологічні (вірусні, бактеріальні, паразитарні, генетично модифіковані організми, продукти біотехнології тощо), хімічні (органічні і неорганічні, природні та синтетичні), фізичні (шум, вібрація, ультразвук, інфразвук, теплове, іонізуюче, неіонізуюче та інші види випромінювання), соціальні (харчування, водопостачання, умови побуту, праці, відпочинку, навчання, виховання тощо) та інші фактори, що впливають або можуть впливати на здоров'я людини чи на здоров'я майбутніх поколінь.

Стандарти екологічні – сукупність науково-обґрунтованих, юридично значущих нормативно-технічних документів, де містяться екологічні вимоги, правила і норми, затверджені державними органами і обов'язкові для виконання суб'єктами екологічних правовідносин. Основною метою екологічних стандартів є визначення:

- понять і термінів, що використовуються у відповідній сфері;
- режиму використання та відтворення природних ресурсів, охорони довкілля;
- методів контролю за станом навколишнього природного середовища;
- заходів щодо запобігання негативному впливу забруднення природного середовища на здоров'я людей;
- інших питань, пов'язаних з використанням і охороною природних ресурсів.

Страховання екологічне – створення за рахунок грошових коштів підприємств, організацій і громадян спеціальних резервних фондів (страхових фондів), призначених для відшкодування шкоди, втрат, що виникли внаслідок несприятливих подій, екологічних і стихійних лих, аварій і катастроф. З коштів страхових фондів постраждалим виплачується страхова сума.

Страховання екологічне – елемент економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, передбачений ст. 49 Закону України “Про охорону навколишнього природного середовища”. Воно може бути добровільним або обов’язковим. Так, обов’язковим відповідно до ст. 7 Закону України “Про страхування” є страхування цивільної відповідальності оператора ядерної установки за шкоду, яка може бути заподіяна внаслідок ядерного інциденту, страхування цивільної відповідальності інвестора за шкоду, заподіяну довкіллю, здоров’ю людей, за угодою про розподіл продукції.

Суперфіцій – речове право на користування чужою земельною ділянкою для будівництва промислових, побутових, соціально-культурних, житлових та інших споруд і будівель. Таке право виникає на підставі договору між власником земельної ділянки і користувачем або заповіту.

Право користування земельною ділянкою, наданою для забудови, може бути відчужене землекористувачем або передаватися у порядку спадкування.

Право користування чужою земельною ділянкою для забудови може бути встановлено на визначений або на невизначений строк.

Власник земельної ділянки, наданої для забудови, має право на одержання плати за користування нею. Якщо на земельній ділянці збудовані промислові об’єкти, договором може бути передбачено право власника земельної ділянки на одержання частки від доходу землекористувача. Власник земельної ділянки має право володіти, користуватися нею в обсязі, встановленому договором із землекористувачем.

Перехід права власності на земельну ділянку до іншої особи не впливає на обсяг права власника будівлі (споруди) щодо користування земельною ділянкою.

Землекористувач має право користуватися земельною ділянкою в обсязі, встановленому договором. Він також має право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови. Особа, до якої перейшло право власності на будівлі (споруди), набуває право користування земельною ділянкою на тих же умовах і в тому ж обсязі, що й попередній власник будівлі (споруди).

Землекористувач зобов'язаний використовувати земельну ділянку відповідно до її цільового призначення, вносити плату за користування земельною ділянкою, наданою йому для забудови, а також інші платежі, встановлені законом.

Право користування земельною ділянкою для забудови припиняється у разі:

- поєднання в одній особі власника земельної ділянки та землекористувача;
- спливу строку права користування;
- відмови землекористувача від права користування;
- невикористання земельної ділянки для забудови протягом трьох років підряд.

Право користування земельною ділянкою для забудови може бути припинене за рішенням суду в інших випадках, встановлених законом.

У разі припинення права користування земельною ділянкою, на якій була споруджена будівля (споруда), власник земельної ділянки та власник цієї будівлі (споруди) визначають правові наслідки такого припинення. У разі недосягнення домовленості між ними власник земельної ділянки має право вимагати від власника будівлі (споруди) її знесення та приведення земельної ділянки до стану, в якому вона була до надання її у користування. Якщо знесення будівлі (споруди), що розміщена на земельній ділянці, заборонено законом (житлові будинки, пам'ятки історії та культури тощо) або є недоцільним у зв'язку з явним перевищенням вартості будівлі (споруди) порівняно з вартістю земельної ділянки, суд може з урахуванням підстав припинення права користування земельною ділянкою ухвалити рішення про викуп власником будівлі (споруди) земельної ділянки, на якій вона розміщена, або про викуп власником земельної ділянки будівлі (споруди), або визначити умови користування земельною ділянкою власником будівлі (споруди) на новий строк.

Т

Такса для обчислення розміру шкоди, заподіяної довкіллю – це умовна розрахункова одиниця, тариф для обчислення розміру відшкодування. В чинних нормативних актах такси, як правило, встановлюються у неоподатковуваних мінімумах доходів громадян на місяць і значно спрощують порядок визначення та стягнення шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу. Розміри такс залежать від виду природного об'єкта, його якості, характеру заподіяної шкоди.

При встановленні такс законодавець враховує не тільки пряму дійсну шкоду та неодержані доходи, але і витрати на охорону, відтворення та відновлення природних ресурсів. За таксами, зокрема, обчислюється шкода, заподіяна порушенням законодавства про природно-заповідний фонд України, незаконним добуванням (збиранням) або знищенням цінних видів риб та інших об'єктів водного промислу, розміри стягнень за шкоду, заподіяну лісовому господарству, зеленим насадженням у межах міст та інших населених пунктів. За таксами здійснюється також обчислення розміру відшкодування збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України.

Тваринний світ – сукупність живих організмів усіх видів диких тварин на всіх стадіях розвитку, що постійно або тимчасово перебувають на території України, а також тваринних ресурсів континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України.

Тваринний світ є одним з компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. *Див. також “об'єкти тваринного світу”.*

Територіальне море України – прибережні морські води завширшки 12 морських миль, відлічуваних від лінії найбільшого відпливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або, у разі глибокої нерівності та хвилястості берега, – від прямих вихідних ліній, що з'єднують точки, які найбільш виступають у бік відкритого моря. Географічні координати цих точок затверджуються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватися міжнародними договорами України, а у разі відсутності договорів – відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права.

Конвенцією ООН з морського права 1982 р. встановлено низку важливих норм, які визначають міжнародний режим територіального моря. Відповідно до цього документа суверенітет прибережної держави повністю поширюється як на води територіального моря, так і на повітряний простір над ним, його дно і надра.

За умов додержання норм міжнародного права судна всіх держав, як прибережних, так і тих, що не мають виходу до моря, користуються правом мирного проходу через територіальне море. У територіально-

му морі підводні човни та інші підводні транспортні засоби повинні рухатися на поверхні і піднімати свій прапор.

Прибережна держава має право приймати згідно з положеннями міжнародних договорів закони і правила щодо мирного проходу через територіальне море, зокрема, щодо безпеки судноплавства і регулювання руху суден, захисту навігаційних засобів і обладнання, інших споруд і установок, захисту кабелів і трубопроводів, збереження живих ресурсів моря та навколишнього природного середовища прибережної держави, морських наукових досліджень, попередження порушення митних, фіскальних, імміграційних або санітарних норм прибережної держави.

Прибережна держава належним чином публікує такі закони і правила, а іноземні судна при здійсненні мирного проходу повинні їх додержуватися. Іноземні судна не можуть обкладатися жодними зборами за прохід через територіальне море. Вони можуть обкладатися зборами лише за конкретне обслуговування, надане судну. Такі збори стягуються без дискримінації, незалежно від державної приналежності судна.

Техногенно забруднені землі – це землі, забруднені внаслідок господарської діяльності людини, що призвела до деградації земель та її негативного впливу на довкілля і здоров'я людей.

До техногенно забруднених земель належать землі радіаційно небезпечні та радіоактивно забруднені, землі, забруднені важкими металами, іншими хімічними елементами тощо. При використанні техногенно забруднених земель враховуються особливості режиму їх використання.

Техногенно забруднені землі сільськогосподарського призначення, на яких не забезпечується одержання продукції, що відповідає встановленим вимогам (нормам, правилам, нормативам), підлягають вилученню із сільськогосподарського обігу та консервації. *Див. також “консервація земель”.*

У

Угода про розподіл продукції – договір, відповідно до якого держава доручає суб'єкту підприємницької діяльності (інвестору) на визначений строк проведення пошуку, розвідки та видобування корисних копалин на визначеній ділянці (ділянках) надр та ведення пов'язаних з угодою робіт, а інвестор зобов'язується виконати доручені роботи за свій рахунок і на свій ризик з наступною компенсацією витрат і отриманням плати (винагороди) у вигляді частини прибуткової продукції, тобто корисних копалин загальнодержавного та місце-

вого значення (мінеральна сировина), що видобуваються (виробляються) під час розробки родовищ корисних копалин.

Закон України “Про угоди про розподіл продукції” від 14 вересня 1999 р. передбачає особливості правовідносин щодо користування надрами на умовах розподілу продукції, виникнення та припинення права користування надрами відповідно до таких угод.

Угода про розподіл продукції може бути двосторонньою чи багатосторонньою, тобто її учасниками можуть бути декілька інвесторів, за умови, що вони несуть солідарну відповідальність по зобов’язаннях, передбачених такою угодою.

Держава забезпечує надання інвесторам в установленому порядку погоджень, квот, дозволів (ліцензій) на користування надрами та ведення підприємницької діяльності з пошуку (розвідки) та експлуатації родовищ корисних копалин, актів про надання гірничого відводу, документів, що засвідчують право користування землею, та інших дозволів, пов’язаних із користуванням надрами, виконанням робіт, передбачених угодою про розподіл продукції.

Сторонами угоди про розподіл продукції виступають інвестори і Кабінет Міністрів України та Верховна Рада Автономної Республіки Крим або орган місцевого самоврядування, на території якого розташована ділянка надр, що передається в користування на умовах угоди про розподіл, які укладають угоду після її погодження з постійно діючою міжвідомчою комісією.

Міжвідомча комісія утворюється Кабінетом Міністрів України у складі представників державних органів, органів місцевого самоврядування, народних депутатів України і уповноважена вирішувати питання з організації укладення та виконання угод про розподіл продукції.

Інвесторами можуть бути громадяни України, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи України або інших держав, об’єднання юридичних осіб, створені в Україні чи за межами України, які мають відповідні матеріально-технологічні та економічні можливості або відповідну кваліфікацію для користування надрами, що підтверджено документами, виданими згідно із законами (процедурами) країни інвестора.

У тому разі, коли інвестором в угоді виступає об’єднання юридичних осіб, що не є юридичною особою, учасники такого об’єднання несуть солідарну відповідальність по зобов’язаннях, передбачених угодою про розподіл продукції.

Угоди про розподіл продукції відповідно можуть укладатися щодо окремих ділянок (ділянки) надр, що обмежуються у просторі, та координатами, в межах яких знаходяться родовища, частини родовищ

корисних копалин загальнодержавного і місцевого значення, включаючи ділянки надр у межах континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, передбачені Переліком ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції.

Перелік ділянок надр (родовищ корисних копалин), що можуть надаватися у користування на умовах, визначених угодами про розподіл продукції, затверджується Кабінетом Міністрів України за спільним поданням Міжвідомчої комісії та відповідних центральних органів виконавчої влади з попереднім узгодженням Переліку з органами місцевого самоврядування (залежно від виду та місця розташування корисних копалин) та публікується в офіційних друкованих виданнях України та іноземних засобах масової інформації.

Інвестор може звернутися до Кабінету Міністрів України або Міжвідомчої комісії з пропозицією про вирішення питання щодо включення певної ділянки надр до цього переліку. Про результати розгляду поданої пропозиції інвестор повідомляється не пізніше тримісячного строку. Ділянки надр, що становлять особливу наукову, культурну або природно-заповідну цінність, не можуть надаватися у користування на умовах угод про розподіл продукції.

Включення певної ділянки надр до переліку здійснюється за будь-яким з таких критеріїв:

- збитковість для користувачів надрами та держави продовження розробки родовищ корисних копалин, яка обумовлена об'єктивними факторами, у разі, коли розробка такого родовища може забезпечити істотний обсяг видобування корисних копалин, а консервація чи ліквідація об'єкта розробки може призвести до негативних соціальних наслідків та фінансових (матеріальних) втрат;
- відсутність державного фінансування і технічних засобів для освоєння нових великих родовищ корисних копалин, за рахунок освоєння яких забезпечується рівень видобутку корисних копалин у цілому по Україні, необхідний для соціального розвитку та економічної безпеки України;
- необхідність залучення спеціальних високозатратних технологій розробки важкодобувних і значних за обсягом запасів корисних копалин, що знаходяться у складних гірничо-геологічних умовах або є залишковими для родовищ, які розробляються, а також необхідність запобігання втратам паливно-енергетичної та мінеральної сировини в надрах;

- необхідність забезпечення регіонів власною паливно-енергетичною сировиною, утворення нових робочих місць в районах, де зайнятість населення знаходиться на низькому рівні;
- необхідність впровадження новітніх технологій, обладнання передових технічних розробок для забезпечення ефективного пошуку, розвідки та розробки перспективних малодосліджених родовищ корисних копалин;
- необхідність освоєння родовищ корисних копалин, розробка яких ведеться в особливо складних умовах (ділянки надр і родовищ в морських акваторіях, родовищ з важкодобувними та виснаженими запасами або в районах з невстановленою нафтогазоносністю);
- необхідність дорозвідки, додаткової чи поглибленої розвідки ділянки надр.

Угода про розподіл продукції укладається з переможцем конкурсу, який проводиться в порядку, визначеному законом. За рішеннями Кабінету Міністрів України та органу місцевого самоврядування угода про розподіл продукції може бути укладена без проведення конкурсу щодо ділянок надр із незначними запасами корисних копалин, що підтверджується висновками відповідних державних органів.

Закон детально регламентує порядок укладення та істотні умови угод про розподіл продукції. Строк дії угоди визначається сторонами, однак не може перевищувати п'ятдесяти років з дня її підписання. У межах строку дії угоди обов'язково визначаються строки, відведені на пошук, розвідку та видобування корисних копалин, а також порядок та умови їх продовження. Якщо інвестор не візьметься до виконання угоди в передбачені нею строки, держава має право відмовитися від виконання угоди (припинити угоду) і вимагати відшкодування збитків у порядку.

Вироблена продукція відповідно до угоди про розподіл продукції підлягає розподілу між сторонами угоди: державою та інвестором (інвесторами) згідно із законом і умовами угоди.

Сторони несуть передбачену угодою про розподіл продукції відповідальність за невиконання чи неналежне виконання своїх обов'язків. Шкода, заподіяна довіллю у зв'язку з діяльністю інвестора, пов'язаною з виконанням угоди про розподіл продукції, підлягає відшкодуванню (компенсації) в повному обсязі за рахунок інвестора, незалежно від плати за забруднення довілля та погіршення якості природних ресурсів. Інвестор звільняється від відшкодування шкоди, заподіяної довіллю, тільки якщо доведе, що шкода заподіяна внаслідок стихійних природних явищ або навмисних дій потерпілих. Шкода, заподіяна правомірними діями інвестора, що повністю відповідають

вимогам угоди про розподіл продукції та узгоджені з Міжвідомчою комісією, підлягає відшкодуванню за рахунок сторін угоди у пропорціях, передбачених для розподілу продукції.

Упорядкування мисливських угідь – науково обґрунтована оцінка та інвентаризація типів мисливських угідь, видового, кількісного та якісного складу мисливських тварин певного господарства або окремого регіону, розроблення (з урахуванням природних та економічних умов) режиму ведення мисливського господарства з визначенням заходів щодо охорони, раціонального використання, відтворення мисливських тварин, збереження та поліпшення стану угідь.

Упорядкування мисливських угідь забезпечують користувачі, яким угіддя надані в користування.

Утримання мисливських тварин у напіввільних умовах – утримання набутих в установленому порядку мисливських тварин у штучно створених умовах, в яких вони живляться переважно природними кормами, але не мають можливості вільно переміщуватися за межі штучно ізольованої ділянки мисливського угіддя.

Утримання мисливських тварин у неволі – утримання мисливських тварин у відповідних спорудах, де вони не мають можливості житися природними кормами та самостійно виходити за межі таких споруд.

Ф

Фактор екологічний – сукупність природних, екологічних та інших чинників, які характеризують стан довкілля і справляють вплив на здоров'я людей.

Основними екологічними факторами, які впливають на стан здоров'я людей, є концентрація шкідливих речовин у атмосферному повітрі, воді, ґрунті тощо, а також наявність фізичного впливу. Крім шкідливої, є також сприятлива дія екологічного фактору на здоров'я населення. Основними його джерелами є кліматичні і природні умови місцевості, її лікувальні і оздоровчі ресурси.

Фінансування природоохоронних заходів – елемент економічного механізму охорони навколишнього природного середовища, передбачений Законом України “Про охорону навколишнього природного середовища”. Фінансування екологічних програм і заходів здійснюється за рахунок Державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Фінансування – це обов’язковий розділ екологічних програм, який передбачає конкретні суми фінансування загалом по програмі і по окремих її складових частинах; одна з найважливіших економічних умов здійснення екологічних програм і конкретних заходів.

Фонди охорони навколишнього природного середовища – цільові фонди, створені спеціально для фінансового забезпечення охорони довкілля.

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища.

Республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища утворюються у складі республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

- зборів за забруднення навколишнього природного середовища;
- частини грошових стягнень за порушення норм і правил охорони навколишнього природного середовища та шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності згідно з чинним законодавством;
- цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян.

Розподіл зборів, що надходять до республіканського Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міста загальнодержавного значення) радами за поданням органів спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища утворюється за рахунок:

- відрахувань з місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, розмір яких визначається Верховною Радою України;
- добровільних внесків підприємств, установ, організацій, громадян та інших надходжень;
- частини зборів за використання природних ресурсів, розмір яких визначається Верховною Радою України за поданням Кабінету Міністрів України.

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів.

Кошти місцевих, республіканського Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення та стимулювання працівників спеціально уповноважених державних органів у галузі охорони навколишнього природного середовища і використання природних ресурсів, крім осіб, що мають статус державних службовців, та громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища, які виявили порушення природоохоронного законодавства і вжили необхідних заходів для притягнення винних до відповідальності, запобігання порушенням природоохоронного законодавства.

Положення про республіканський Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища затверджуються відповідними радами, а Державного фонду охорони навколишнього природного середовища – Кабінетом Міністрів України.

Крім зазначених, в Україні створені і діють Всеукраїнський державно-громадський благодійний фонд відродження Дніпра, цільові галузеві екологічні фонди.

Х

Хімічна зброя – відповідно до Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення 1993 р. (ратифікована Україною у 1998 р.) означає у сукупності чи зокрема:

- токсичні хімікати та їх прекурсори, за винятком тих випадків, коли вони мають призначення для цілей, які не забороняються цією Конвенцією, за умов, що їх види та кількості відповідають таким цілям;
- боєприпаси та пристрої, спеціально призначені для смертельного ураження або заподіяння іншої шкоди за рахунок токсичних властивостей, зазначених токсичних хімікатів, які вивільняються у результаті використання таких боєприпасів та пристроїв;

- будь-яке обладнання, спеціально призначене для використання безпосередньо у зв'язку із застосуванням вказаних боєприпасів та пристроїв.

Кожна держава-учасниця Конвенції зобов'язується ніколи, ні за яких умов:

- не розробляти, не виробляти, не придбавати іншим чином, не накопичувати або не зберігати хімічну зброю, або не передавати прямо чи непрямо хімічну зброю будь-кому;
- не застосовувати хімічну зброю;
- не проводити будь-яких військових підготувань до застосування хімічної зброї;
- не допомагати, не заохочувати або не спонукати будь-яким чином будь-кого до будь-якої діяльності, яка забороняється державі-учасниці цією Конвенцією.

Кожна держава-учасниця зобов'язується знищити хімічну зброю, яка знаходиться у її власності чи володінні, або розташована у будь-якому місці під її юрисдикцією або контролем, відповідно до положень Конвенції.

Кожна держава-учасниця зобов'язується знищити будь-які об'єкти з виробництва хімічної зброї, які знаходяться у її власності чи володінні, або ті, що розташовані у будь-якому місці під її юрисдикцією чи контролем, відповідно до положень Конвенції.

Кожна держава-учасниця зобов'язується не використовувати хімічні засоби боротьби із заворушеннями як засоби ведення війни.

Хімічна меліорація земель – передбачає здійснення комплексу заходів, спрямованих на поліпшення фізико-хімічних і фізичних властивостей ґрунтів, їх хімічного складу.

Хімічна меліорація земель включає роботи з гіпсування, вапнування та фосфоритування ґрунтів.

Ц

Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства – полягає у покладенні на фізичних чи юридичних осіб обов'язку відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в порядку та розмірах, встановлених законодавством України. При цьому застосування заходів дисциплінарної, адміністративної або кримінальної відповідальності не звільняє винних від компенсації шкоди, заподіяної забрудненням навколишнього природного середовища та погіршенням якості природних ресурсів.

Шкода, заподіяна внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, підлягає компенсації, як правило, в повному обсязі без застосування норм зниження розміру стягнення та незалежно від збору за забруднення навколишнього природного середовища й погіршення якості природних ресурсів. Особи, яким завдано такої шкоди, мають право на відшкодування неодержаних прибутків за час, необхідний для відновлення здоров'я, якості навколишнього природного середовища, відтворення природних ресурсів до стану, придатного для використання за цільовим призначенням.

В окремих випадках шкода може відшкодуватися в натурі (реальне відшкодування), в інших – і це більш поширено – у грошовій формі. При чому ст. 1192 Цивільного кодексу України передбачає, що спосіб відшкодування (натуральне чи грошове) призначається судом за вибором потерпілого. Через особливості природних об'єктів, які не мають вартості у розумінні затрат людської праці та специфічний характер екологічної шкоди, обчислення збитків, завданих порушеннями законодавства про навколишнє природне середовище, може здійснюватися за допомогою такс та спеціальних методик.

З позовами про відшкодування шкоди, заподіяної довкіллю, закон уповноважує звертатися спеціально уповноважені органи управління в галузі екології, власників та користувачів природних ресурсів.

Негативні для порушників наслідки цивільно-правового порядку можуть наставати і у вигляді визнання недійсними угод з природними об'єктами, у разі коли ці угоди не відповідають вимогам закону. Так, недійсними є угоди між фізичними або юридичними особами про купівлю-продаж або інше відчуження природних об'єктів, які не можуть перебувати у приватній чи колективній власності, наприклад, водойм, лісових масивів тощо.

Ч

Червона книга України – є офіційним державним документом, який містить перелік рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу у межах території України, її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони, а також узагальнені відомості про сучасний стан цих видів тваринного і рослинного світу та заходи щодо їх збереження і відтворення.

Червона книга України є основою для розроблення та реалізації програм (планів дій), спрямованих на охорону та відтворення рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, видів тваринного і рослинного світу, занесених до неї. *Див. також “об’єкти Червоної книги України”.*

Я

Ядерна безпека – дотримання норм, правил, стандартів і умов використання ядерних матеріалів, що забезпечують радіаційну безпеку. *Див. також “радіаційна безпека”.*

Ядерна шкода – втрата життя, будь-які ушкодження, завдані здоров’ю людини, або будь-яка втрата майна, або шкода, заподіяна майну, або будь-яка інша втрата чи шкода, що є результатом небезпечних властивостей ядерного матеріалу на ядерній установці або ядерного матеріалу, який надходить з ядерної установки чи надсилається до неї, крім шкоди, заподіяної самій установці.

Відповідальність оператора за ядерну шкоду та підстави її виникнення визначаються відповідно до Законів України “Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку” від 8 лютого 1995 р., “Про цивільну відповідальність за ядерну шкоду та її фінансове забезпечення” від 13 грудня 2001 р. та Віденської конвенції про цивільну відповідальність за ядерну шкоду від 21 травня 1963 р.

Відповідальність оператора за ядерну шкоду є абсолютною – тобто настає незалежно від встановлення його вини.

Відповідальність оператора за ядерну шкоду настає, якщо ця шкода заподіяна ядерним інцидентом на ядерній установці, а також під час перевезення ядерного матеріалу на ядерну установку оператора після прийняття ним від оператора іншої ядерної установки відповідальності за цей матеріал або під час його перевезення з ядерної установки оператора, і відповідальність за який не була прийнята іншим оператором згідно з письмовою угодою.

Оператор звільняється від відповідальності за ядерну шкоду, якщо вона заподіяна ядерним інцидентом, що виник безпосередньо як наслідок стихійного лиха виняткового характеру, збройного конфлікту, воєнних дій, громадянської війни або повстання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Общие части учебных курсов. Учеб. пособ. – Харьков: Одиссей, 2000.
2. Аграрное, земельное и экологическое право Украины. Особенности части учебных курсов. Учеб. пособ. – Харьков: Одиссей, 2001.
3. Боголюбов С.А. Экологическое право. – М.: Изд-во НОРМА, 2000.
4. Бринчук М.М. Экологическое право. – М.: Юристъ, 1999.
5. Бринчук М.М. О понятийном аппарате экологического права // Государство и право. – 1998. – № 9. – С. 20-28.
6. Ерофеев Б.В. Экологическое право России. – М., 1999.
7. Екологічне право України: Підручник для студентів юрид. вищ. навч. закладів / А.П. Гетьман, В.К. Попов, С.В. Разметаєв та ін. – Харків: Право, 2001.
8. Земельне право України: Підручник / Г.М. Беженар, Є.С. Бердніков, Л.О. Бондар та ін. – К.: Істина, 2003.
9. Земельний кодекс України: Науково-практичний коментар / В.І. Андрейцев, В.І. Семчик, Ю.С. Шемшученко та ін. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003.
10. Колбасов О.С. Терминологические блуждания в экологии // Государство и право. – 1999. – № 9. – С. 27-37.
11. Плотнікова О. Еколого-правові норми в соціальних системах // Право України. – 1999. – № 1. – С. 70-72.
12. Попов В.К. О понятии экологического права и преподавании его в вузах // Вестн. МГУ. Сер. 11: Право. – 1987. – № 5. – С. 37-38
13. Словник законодавчих термінів // Нормативні акти України: Версія 7.2.3 для Windows.
14. Чаусова Л. Поняття і особливості принципів екологічного права // Право України. – 1997. – № 11. – С. 51-55.
15. Экология. Юридический энциклопедический словарь / С.А. Боголюбов, Е.А. Галиновская, В.Г. Емельянова. и др. – М.: Издательство НОРМА, 2000.

АЛФАВІТНИЙ ПОКАЖЧИК

- Аварія
Агролісотехнічна меліорація земель
Агротехнічна меліорація земель
Агрохімікати
Адміністративна відповідальність за порушення екологічного законодавства
Атмосферне повітря
Аудит екологічний
- Безпека екологічна
Біологічне (біотичне) різноманіття
Біологічно активна харчова добавка
Біосферні заповідники
Ботанічні сади
- Види використання лісових ресурсів
Види використання тваринного світу
Види водокористування
Види користування надрами
Виключна (морська) економічна зона України
Відстрільна картка
Відшкодування шкоди, заподіяної порушеннями екологічного законодавства
Водний об'єкт
Внутрішні морські води України
Гарантії реалізації екологічних прав
Генна інженерія
Геологічне вивчення надр
Гідротехнічна меліорація земель
Гірничий відвід
Групи лісів
Деградація земель
- Деградовані землі
Дендрологічні парки
Державний водний кадастр
Державний земельний кадастр
Державний кадастр природних лікувальних ресурсів
Державний кадастр природних територій курортів
Державний кадастр тваринного світу
Державний лісовий кадастр
Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду
Державний фонд надр
Державний фонд родовищ корисних копалин
Дисциплінарна відповідальність
Добування корисних копалин
- Екологізація законодавства
Екологічне право
Екологія
Економічний механізм природокористування і охорони навколишнього середовища
Експертиза екологічна
Економічна оцінка земель
Екосистема
Екотоксичні речовини
Екоцид
Емфітевзис
Епідемія
Епізоотія
- Жорстоке поводження з тваринами
- Заказники
Заповідні урочища
Захисні ліси

Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру
Захоронення відходів
Земельна ділянка
Земельна реформа
Земельний сервітут
Землеустрій
Землі водного фонду
Землі житлової та громадської забудови
Землі історико-культурного призначення
Землі лісового фонду
Землі оздоровчого призначення
Землі природно-заповідного фонду
Землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення
Землі рекреаційного призначення
Землі сільськогосподарського призначення
Земля
Зона надзвичайної екологічної ситуації
Зоологічні парки
Індивідуалізація мисливських угідь
Індивідуалізація надр
Інформація екологічна
Кадастр
Категорії земель України
Консервація земель
Континентальний шельф України
Контроль екологічний
Корисні копалини
Кримінальна відповідальність за порушення екологічного законодавства

Культуртехнічна меліорація земель
Курорт
Лікувально-оздоровча місцевість
Ліміти на природокористування
Ліс
Лісовий квиток
Лісовий фонд України
Лісові ресурси
Лісовпорядкування
Лісорубний квиток (ордер)
Ліцензія мисливська
Ліцензування діяльності щодо користування надрами
Малопродуктивні землі
Меліоративна система
Меліорація земель
Мережа екологічна
Мисливство
Мисливське господарство
Мисливські тварини
Мисливські угіддя
Міжнародне екологічне співробітництво
Міжнародні конвенції з охорони довкілля
Моніторинг екологічний
Набувальна давність
Навколишнє природне середовище
Надзвичайна екологічна ситуація
Надра
Національні природні парки
Нормативи екологічні
Норми безоплатної передачі земельних ділянок громадянам
Об'єкти екологічної експертизи
Об'єкти земельних відносин
Об'єкти рослинного світу
Об'єкти тваринного світу
Об'єкти Червоної книги України

Обов'язки громадян екологічні
Округ санітарної охорони курорту
Оренда природних ресурсів
Особливо цінні землі
Охорона атмосферного повітря
Охорона вод
Охорона земель
Охорона лісів
Охорона надр
Охорона та відтворення об'єктів Червоної книги України
Охорона тваринного світу
Пам'ятки природи
Парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва
Паспорт річки
Пестициди
Плата за землю
Побічні лісові користування
Полювання
Права громадян екологічні
Право власності на природні ресурси
Право постійного користування земельною ділянкою
Право природокористування
Правопорушення екологічне
Природа
Природні заповідники
Природно-заповідний фонд
Програма екологічна
Радіаційна безпека
Радіаційно небезпечні землі
Радіоактивно забруднені землі
Регіональні ландшафтні парки
Режим територій та об'єктів природно-заповідного фонду
Рекультивация порушених земель
Рибальство
Рибне господарство

Родовища корисних копалин
Розрахункова лісосіка
Рослинний світ
Санітарне та епідемічне благополуччя населення
Стандарти екологічні
Страхування екологічне
Суперфіцій
Такса для обчислення розміру шкоди, заподіяної довкіллю
Тваринний світ
Територіальне море України
Техногенно забруднені землі
Угода про розподіл продукції
Упорядкування мисливських угідь
Утримання мисливських тварин у напіввільних умовах
Утримання мисливських тварин у неволі
Фактор екологічний
Фінансування природоохоронних заходів
Фонди охорони навколишнього природного середовища
Хімічна зброя
Хімічна меліорація земель
Цивільно-правова відповідальність за порушення екологічного законодавства
Червона книга України
Ядерна безпека
Ядерна шкода

Навчально-методичне видання

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Словник термінів

Укладач

Владислава Миколаївна Завгородня

Редактор *Н.І. Одарченко*

Редактор *І.О. Кругляк*

Комп'ютерна верстка *О.В. Сокрути*

Підписано до друку 09.08.2004. Формат 60x90/16.

Гарнітура Times. Тираж 36 прим. Зам. 474.

Інформаційно-видавничий відділ

Української академії банківської справи

Адреса: 40030, м. Суми, вул. Петропавлівська, 57.

Надруковано на обладнанні Української академії банківської справи

